

MEMLÜKLER (1250-1517)

Mısır, Suriye ve Hicaz'da hüküm süren Müslüman Türk devleti (1250-1517). Mısır'da Eyyûbî ordusundaki Türk asıllı azatlı emîrler tarafından kurulmuştur. Eyyubilerden sonra Bahrî Memlûklular (1250-1382) ve Burcî Memlûklular (1382-1517) olmak üzere iki grup hâlinde Mısır'a hâkim olan Memlûklular, menşei olarak Türkmenler, Güney Rusya'dan Kıpçaklar ve Kafkasya Çerkezlerinden oluşmaktaydı. Eyyûbî Hükümdarı el-Melikü's-Salih Necmeddin Eyyûb'un Kıpçak ülkesi ve Kafkasya'dan getirtip Ravza adasındaki kışlalara yerleştirdiği Türk asıllı memlûklerden oluşan ve Bahrü'n-nîl'e (Nil nehri) izafetle el-Memâlîkü'l-Bahriyye adını alan özel birlikler çok geçmeden Eyyûbî ordusunun en önemli unsuru haline gelmişti. Bahrî memlûk sultanı Kalavun'un kalıcı icraatlarından biri, memlûkleri arasından seçip Kal'atülcebel'deki kale burçlarına yerleştirerek özel bir önem verdiği askeri birliktir. Burçlara nisbetle Burcî olarak adlandırılan bu birlikler ileride saltanatı ellerine geçiren Burcî Memlûkleri'nin menşeiini teşkil etmiştir.

Memlûklular komşu devletlerle sıkı ilişkiler kurarak ve Akdeniz-Kızıldeniz tüccarlarını himaye ederek Hindistan ticaret yolunda söz sahibi oldukları için iktisadi açıdan çok iyi durumdaydılar. Bunun sonucu olarak mimari ve el sanatları alanlarında dünyaya çok önemli eserler bırakmışlardır. Memlûklular Anadolu Türk mimarisi, Büyük Selçuklu ve Zengi mimarisinin yanı sıra Türkistan'da, özellikle Buhara ve Semerkant çevrelerinde, yaygın olarak kullanılan yüksek kasnaklı kubbe mimarisiyle bağlantılar kurarak, Türk mimarisinin geleneklerine bağlı kalmakla beraber orijinal bir üslup geliştirmişlerdir. Mısır'ın çeşitli şehirlerinde Memlûklular zamanından kalma farklı yapı tiplerinde çok sayıda eser mevcuttur. Bunlar dinî, sivil ve askeri amaçla inşa edilen yapılardır. Memlûk dinî mimarisi daha ziyade, geniş ve çok fonksiyonlu külliyeler yanı sıra, muhtelif tiplerde müstakil olarak yapılmış eserleri ihtiva etmektedir.

MEMLÜK CAMİLERİ

Camilerde esas itibariyle üç tip plan uygulanmıştır. Birincisi revaklı, avlulu veya avlusuz nef düzeni gösteren harimli "Hipostil Camiler"dir. Ancak bu yapıların daha önceleri olduğu gibi serbest ve simetrik bir düzenleme göstermedikleri anlaşılmaktadır. Örneğin ana girişler, artık caminin ekseninde bulunmaz. Bu tip camilerde, bir alt grup olarak mihrap önü kubbeli olanlar dikkat çekicidir. Bu açıdan geleneksel Türk cami mimarisiyle bu yapılar arasında bağlantılar kurmak mümkündür. Mısır'da mihrap önü kubbesine ilk kez Baybars Camii'nde (1266-1269) rastlanmaktadır. Ancak yapının mimarı, İran'da mihrap önü kubbesine bitişik eyvanın yerine, burada avluya doğru uzanan ve üç kemerle avluya açılan üç nefli bir bölüme yer vermiştir. Sonraları bu bölüm tamamen ortadan kaldırılarak, sadece mihrap önü kubbeli camiler yapılmaya başlanmıştır. Kale'deki Nasır Muhammet b. Kalavun Camii (1318-35), Sitti Miska Camii (1339), Altınboğa el-Maridani Camii (1337-1339), Aksungur Camii (1347) ve Emir Şeyhu Camii (1349) bu tipin Kahire'deki önde gelen örnekleridir.

İkincisi Lane-Poole'ün tanımladığı gibi haçvari planda ele alınan camilerdir. Esas itibariyle farklı boyutlardaki dört eyvan ile onların arasındaki hücrelerle çevrilmiş bir avludan ibaret bir düzenleme olup, bu şema Memlûklulardan önce Eyyubi medreselerinde karşımıza çıkmaktadır. Burci Memlûklular devrinde, XV. yüzyılda, yer darlığı sebebiyle yapıların boyutlarının küçülmesiyle beraber üzeri örtülü avlulu haçvari planlı camilerin inşası daha da yaygınlaştı. Sultan Eşref Kayıtbay zamanında zemini ve duvarları çok renkli mermer kaplamalarla süslü olan ve köşelerindeki Sebil-Küttablarıyla birlikte genellikle iki caddenin birleştiği kavşaklarda yer alan bu camiler, üzeri açık avluya sahip olmadıkları için cephelerinde çok sayıda delikli pencerelere sahipti. Önceki yapılarda yer alan avlular aynı zamanda abdest alma yeri olarak kullanılırken, bu yeni düzenlemede avlu ibadet mekânına dâhil edilmiş, dolayısıyla abdesthaneler yapının dışarısına çıkarılmıştır. Aynı biçimde önceleri kible eyvanında yer alan

ve “Dikkatü’l-Mübelliğ” denilen müezzin mahfili de mihrabın karşısındaki eyvanda bir balkon şekline dönüştürülmüştür. Önceden yapıların dış cephelerinde şeritler hâlinde düzenlenen kitabeler de bu yapıların üzeri örtülü avlularının dört tarafını kuşatır hâle getirilmiştir.

Üçüncüsü de geç Memlûk devrinde ortaya çıkan tek kubbeli camilerdir. Bunlar Sultan Kayıtbay döneminin en güçlü ve en zengin emirlerinden birisi olan Yaşbak Min Mehdi el-Devadar tarafından birisi, Kobri’l-Kubbe Sementi’nde (1477-1478), diğeri Abbasiye’de (1479-1481) inşa ettirilen iki küçük camidir. Birincisinde her bir kenarı 13,75 m olan kare mekân tek kubbeye kapatılırken, ikincisindeki kubbenin çapı 14,30 m’dir. Her ikisinde de kubbeye geçişler, XV. yüzyılın Memlûk yapılarında yaygınlaşan üç dilimli tromplarla sağlanmıştır. Aynı şema, Sultan Barsbay’ın Rufai Tarikatı için yaptırdığı zaviyede uygulanmış, hatta günümüze ulaşmayan bazı zaviyelerin de bu tip mimariye sahip oldukları tahmin edilmektedir.

Eğitim kurumları olarak tanımlanabilecek yapılarda, Eyyubiler devrindeki eyvanlı medrese düzenlemesinin tatbik edildiğini görüyoruz. Bazı yapılarda yer darlığı ve arazi yapısı gibi çeşitli nedenlerle eyvan sayıları ve ebatları değişebilmektedir. Dört eyvan şemasının kusursuz bir biçimde uygulandığı en önemli örnek Sultan Hasan Medresesi’dir. 150 m uzunluğunda, 68 m genişliğinde ve 37 m yüksekliğinde olan bu medrese sekiz bin metrekarelik, meyilli bir arazide kurulmuştur. Her bir kenarı 32 m olan, kare şekilli avlunun dört yanında birer tane eyvan yer almaktadır. Bunlar dört Sünni mezhep için tahsis edilmişti. Güneydoğu yönündeki eyvan aynı zamanda cami olarak kullanılmaktadır. Bunlar tonozlu, büyük bir kemerle avluya açılan bir eyvan oldukları gibi, Sargıtmış Medresesi’ndeki gibi kubbeli ya da Kalavun Medresesi’ndeki gibi üç nefli bazilikal planlı farklı düzenlemeler de gösterebilirler. Eyvanların aralarındaki kapılardan da çok katlı olarak düzenlenmiş öğrenci hücrelerine ulaşılmaktadır. Sonraları aynı şemanın camilerde olduğu gibi üzeri örtülü avlulu örneklerine de rastlanmaktadır. Keş’te Sultan Kayıtbay’ın yaptırdığı 1475 tarihli medrese bu tiptedir. Eğitim yapılarında XV. yüzyılın ortalarından itibaren yatay dikdörtgen planlı ve kible duvarına paralel neflerden oluşan düzenlemelerle de karşılaşılır. Bunlar bu tarihlerde medrese-hankah-cami fonksiyonlu olarak yapılanlardır. Eşref Barsbay Hankahı (1432) ile Canım el-Behlivan Medresesi (1478) bu tarzı yansıtan örneklerdir. Hankahlar içerisinde Memlûklular Mezarlığında yer alan Sultan Feri b. Berkuk Hankahı (1400-1411), farklı düzenlemesiyle ilgi çekici bir yapıdır. Havuzlu merkezi bir avlunun kible tarafında 21, karşısında da 15 küçük kubbenin örttüğü mekânlar bulunmaktadır. Üç mihrap nişine sahip kible tarafındaki bölümün iki yanına türbeler, diğer kısmın iki tarafına ise Sebîl-Küttâblar yerleştirilirken, avlunun yan kenarlarına da müritlerin kalabileceği hücreler yapılmıştır. Hücreler de küçük kubbelerle örtülmüş olup, ayrıca güneybatı taraftakilerin arkasında helâ vb. bölümler bulunmaktadır.

Medrese-hankah-zaviye türü yapılarda Memlûklular devrinde dikkat çekici bir başka karakter de, İslam dünyasında diğer bölgelerde daha çok camilerde görülen minare, mihrap, minber ve mahfil gibi unsurlara yer verilmesidir. Küçük binalardan muazzam abidelere kadar farklı boyutlarda, çoğunlukla da cami, medrese, hankah, ribat, zaviye ve tekke gibi dinî kurumlara bitişik yapılabilen Memlûk türbelerinin asıl karakteri, kare planlı ve yüksek kasnak üzerine kubbeli oluşlarıdır. Bu tipteki yapıların en gösterişlisi Sultan Hasan Türbesi’dir. Medrese’nin kible eyvanındaki mihrabın iki yanına yerleştirilmiş kapılardan ulaşılan türbe, zeminden kilit taşına kadar 55 m yüksekliğindeki yapısıyla âdeta firavunlar dönemi piramitlerinin anıtsal karakterini Orta Çağ’da yeniden canlandırmaktadır. Bazı türbelerde de farklı planlamalarla karşılaşılır. Memlûklular Mezarlığındaki Tengizboğa Türbesi, dört köşesindeki payelerin üzerine oturan dört kemerin taşıdığı bir kubbeye örtülü kare planlı bir yapıdır. Bu baldaken tarzı bir uygulama olup, aynı şema XVI. yüzyıldan itibaren Osmanlı döneminde Kahire’de yaygınlaşacaktır. Aynı dönemden Kahire’deki en yakın benzeri, XIII. yüzyılının sonunda Hüsameddin Lacin’in Tolunoğlu Camii’nin avlusunda yaptırdığı şadırvandır. Kalavun Türbesi de farklı bir plan düzenine sahiptir. Küçük kubbelerle örtülü bir revakla kuşatılmış avludan kareye yakın dikdörtgen

mekâna ulaşılmaktadır. Dört kare ayak ve granitten dört kalın sütunun taşıdığı bir kubbe ile örtülü bu mekân ve onun etrafını çevreleyen bir galeriden ibaret yapısıyla Kalavun Türbesi, merkezî planlı bir şema ortaya koymaktadır.

Kızıldeniz bağlantılı ticaretin uğrak yerlerinden birisi olması nedeniyle Memlûklular zamanında Kahire’de büyük boyutlu hanlar inşa edilmiştir. Han ve Vekale olarak isimlendirilen bu yapıların sayısının XV. yüzyılının ilk yarısında 57 olduğu rivayet edilmektedir. Günümüzde Memlûk döneminden kalma Kusun Hanı (1341), Kayıtbay Hanı ve Sebil-Küttabı (1477), Kayıtbay Hanı (1480-81), Sultan Gavri Hanı (1504-1505), Zerakeşe Hanı (XVI. yy. başı), Cellabe Hanı (XVI. yy. başı) ve Han el-Halili’nin üç kapısı (1511) bu yapı tipinin örnekleri olarak sayılabilir. Kahve ticareti sebebiyle Osmanlı döneminde sayıları 360’ı bulan hanların yapı biçimleri Memlûk devrinde yerli yerine oturmuştu. Anıtsal taç kapının yer aldığı cephelerinde caddeye bakan dükkânları bulunan hanlar, genellikle dikdörtgen şekilli, üstü açık, ortasında bir çeşme ya da havuza yer verilen bir avlu etrafında çok katlı bir düzenleme sergilerler. Hanların giriş katlarında tüccarların mallarını bırakabilecekleri depolar ve hayvanların bağlanabileceği ahırlar, üst katlarında ise genellikle bir taraçaya açılan insanların istirahat edebilecekleri mekânlar yer alırdı.

Memlûklular zamanında yapılan maristanların en ünlüsü, Kalavun Maristanı (1284-85)’dir. Büyük oranda tahrip olmuş vaziyetteki maristan, çok sayıda küçük odalarla bağlantılı bir avlunun dört tarafındaki dört büyük mekândan oluşan ve Fatimi saraylarının yapısını çağrıştıran bir şemaya sahiptir. Sultan Müeyyed’in yaptırdığı bimaristan da harabe hâlinindedir. Bahri Memlûklular zamanında Sultan Nasır Muhammed b. Kalavun’un 1312’de, Çerkez Memlûklular döneminde de Sultan Kansu Gavri’nin 1506-1507’de yaptırdığı su kemerleri, Amr b. As Caddesi ile Femmü’l-Haliç Meydanı’nın birleştiği noktadan başlayarak ve Bahri’l-Uyun Caddesi’ni takip ederek Kahire Kalesi’nin güneydoğusuna doğru uzanmaktaydı. Diğer taraftan sakaların taşıdığı suyu depolamak için havuzlar, sarnıçlar ve sebiller inşa edilmiştir. Bugüne kadar ulaşabilen Aytmış el-Becaşi Havuzu (1383) ile Sultan Kayıtbay’ın 1474, 1475 ve 1496 tarihli üç havuzu hayvanların su ihtiyacını karşılamak içindir. «Havzu’l-Devvab» denilen bu yapılar, iki büyük kemerle caddeye açılan dikdörtgen şekilli bir mekândaki yalak ve su deposundan ibarettir. Sarnıçlar daha çok sebillerin bodrum katlarında yapılmakla birlikte müstakil olarak yapılanlarına da rastlanmaktadır. Yakup Şah el-Mihmandar Sarnıcı (1495-96) bu tiptedir. Kahire Kalesi’nin doğu yamacında yer alan sarnıç, üç dilimli kemerli bir taç kapıdan ulaşılan çapraz tonozla örtülü bir giriş holü ile oradan geçilen kubbeli bir odadan meydana gelmektedir.

Sebiller de insanlara su temin eden yapılar olarak ortaya çıkmıştır. Kahire’de günümüze kadar ulaşabilmiş en eski sebil örneği, Sultan Nasır Muhammed’in Muiz li-Dinillah Caddesi’ndeki medresesinin girişinin sol tarafına inşa ettirdiği 1326 tarihli yapıdır. Sonraları Memlûkluların bu amaçla yaptıkları eserler arasında yepyeni bir tipin ortaya çıktığını görüyoruz. Sebil ya da Sebilhane ile Sıbyan Mektebi olarak ayrı ayrı faaliyet gösteren iki farklı yapıdan birincisi alt kata, ikincisi de üst kata yerleştirilerek Sebil-Küttablar meydana getirilmiştir. İlk örnekleri Kahire’de, XIV. yüzyılda Bahri Memlûklular devrinde verilmiştir. Tebbana Caddesi’nde yer alan 1368-69 tarihli Ümmü Sultan Şaban Medresesi’nde sebil ve küttabın ayrı ayrı yerleştirildiği görülmektedir. Bu iki ayrı yapı tipi ilk defa Kahire’de Suku’l-Silah Caddesi’ndeki Emir Seyfeddin Olcay el-Yusufi Medresesi’ne bitişik yapılan Sebil-Küttab’da (1373) iki katlı biçimde düzenlenmiştir.

Böylece elde edilen bu yeni mimari kompozisyon daha sonraki yapılara da örneklik etmiştir. Çerkez Memlûklular zamanında Sebil-Küttablar daha da geliştirilmiştir. Memlûklular Mezarlığındaki Sultan Ferec b. Berkuk Hankahı’nda (1400-11) ana cephenin iki ucuna yerleştirilmiş iki cepheli ve dikdörtgen planlı mekânlar şeklinde karşımıza çıkmaktadır. 1479 tarihli Sultan Kayıtbay Sebil-Küttabı, en eski müstakil örnek olması yanı sıra anıtsal ölçülerde ele alınması bakımından kayda değerdir. Cami, medrese, zaviye, hankah ve han gibi çeşitli yapılara bitişik olarak inşa edilen Sebil-Küttabların bodrum

katlarında sarnıçlar yer almaktadır. Bir, iki ve üç cepheli olarak yapılan Sebil-Küttabların alt katında genellikle dikdörtgen planlı, içerisinde mermer havuzlar ve bir selsebil bulunan bir oda (sebilhane) ile yan hizmetlerin görüldüğü bitişikteki farklı boyutlu odalardan meydana gelen sebil; üst katında ise çoğunlukla alttaki sebilin planını tekrarlayan, ancak kemerlerle dışarı açık, daha çok Anadolu'daki yazlık mektepleri çağrıştıran küttab yer almaktadır.

Su mimarisinin diğer bir grubunu da hamamlar oluşturmaktadır. Memlûk döneminde inşa edilen hamamlardan çok azı günümüze kadar ulaşabilmiştir. Gerçekte uzun tarihleri boyunca sık sık restore edildiği ve yeniden yapıldığı için zamanımıza gelebilen pek çok hamamın inşa tarihini tespit etmek oldukça zordur. Mimari bakımdan Mısır hamamları bazı değişikliklerle Roma hamam geleneğini devam ettiren yapılardır. Dar bir kapıdan girilen dolambaçlı bir giriş vasıtasıyla ortasında fiskiyeli havuzu, yanlarda sedirleri bulunan ve "maslah" denilen soyunmalık kısmına ulaşılmaktadır. Bunun bitişğinde dikdörtgen şekilli, camla doldurulmuş delikli tonozlu ılıklik bulunmaktadır. Buradan dar bir kapıyla sıcaklığa geçilmektedir. Zemini mermer kaplı, kubbeli sıcaklıktan Roma hamamlarının özünü teşkil eden "Mağtas"a ulaşılmaktadır. Zemininde sıcak su havuzu bulunan Mağtas, hamamların en süslü yerini teşkil etmekteydi. Bunun bitişğinde de cehennemlik yer almaktadır. Memlûklular zamanından kalan hamamların önde gelenleri; Başak Hamamı'nın giriş cephesi (1341), Sultan Şeyh Melik Müeyyed Hamamı (1415-20) ve Sultan Eşref İnal Hamamı'dır.

Eyyubiler devrinde 1183-1184'te Bedreddin Karakuş tarafından yapımına başlanan ve 1207-1208'de de Melik Kamil tarafından ilk olarak hükümdarlık merkezi şeklinde kullanılan Kahire Kalesi, çeşitli Memlûk Sultanları tarafından eklenen binalar ve onarımlarla daha da geliştirilmiştir. Sultan Zahir Baybars, Sultan Kalavun, Eşref hâil, Nasır Muhammed, Sultan Hasan, Sultan Kayıtbay ve Sultan Gavri'nin ilave ettiği Babü'l-Kulla, Darü'l-Adl, Kamelya, Nasır Muhammed Camii ve Sarayı, Kasrı'l-Ablak, Baysariyye Sarayı, Tablahane, yeni burçlar vb. dinî, sivil ve askerî yapılar bunlardandır. Diğer taraftan Memlûklular zamanında Akdeniz sahilindeki kentlerde de kaleler inşa edildiği bilinmektedir. Sultan Kayıtbay'ın İskenderiye ve Reşid'de yaptırdığı kaleler bunlardandır. İskenderiye Kalesi (1477) dış ve iç surlarla kuşatılmış 17.500 m2 bir alanı işgal etmektedir. Ana burç, bir köşk gibi çok katlı bir düzenlemeye sahiptir. Birinci ve ikinci katta mescit ve diğer ihtiyaçlar için kullanılan odalar, üçüncü katta ise gözetleme bölümleri mevcuttur. 1479'da Sultan Kayıtbay'ın yaptırdığı ve 1516'da Sultan Gavri'nin tahkim ettiği Reşid Kalesi, kare şekilli olup, köşelerinde büyük burçlara sahiptir. Kuzey cepheden tek bir kapı ile ulaşılan kalenin burçlarında askerin eğitimi ve savunma için mekânlar, duvarların üzerinde seyirdim yerleri ile dendanlar vardır.

BAYBARS I CAMİİ

(1266-68)

Memluk Sultanı Ebu'l-Feth el-Melik ez-Zahir Rukneddin Baybars el-Bundukdari tarafından 665-667/1266-68 yıllarında Atabek Fariseddin Aktay ve Vezir Bahaeddin Ali ibn Hinna nezaretinde yaptırılmıştır. Kahire'deki Şafi baskınlığının kırılmasından sonra Kahire'de inşa edilen ilk cemaat camisidir. Özellikle Cuma namazının kılınması için yapılmış ve Hanefi bir hatib atanmıştır. Kahire'de Memlukler (Bahri) tarafından inşa edilen ilk cami olması nedeniyle önemlidir. Surlarla çevrili eski şehrin dışında Hüseyniye adıyla anılan semtte, Baybars'ın gezinti yapmak ve çevgan oynamak için kullandığı Karakuş Meydanı'ndaki bu cami, Fatimi şehir kapılarının dışında ve kuzeybatısında yer almaktadır. İnşaat devam ederken 1268 yılında Şam seferine çıkan Baybars, Yafa şehrini Haçlılar'dan alınca kalesini yıkmış ve buradan elde edilen kereste ve mermerleri Kahire'ye göndererek zaferine bir işaret olmak üzere caminin maksûre, mihrap ve kubbesinin inşaatında bu malzemenin kullanılmasını emretmiştir. Kenarı 100 m uzunluğunda kare şeklinde bir yapı olan caminin etrafı 10,96 m yüksekliğinde kesme taştan surla çevrilidir. Üzerinde yüksekliği 1.30 m kadar olan ve bugün sadece kible cephesinde

örnekleri bulunan süslü mazgalları vardır. Cami bağımsız bir yapı olup dört köşesinde dört kule bulunmaktadır. Bunlardan kible duvarının iki köşesindekiler kare, diğer ikisi ise dikdörtgen şeklindedir.

Caminin kuzeydoğu ve güneybatı duvarları dıştan sekizer payanda ile desteklenmiştir. Dış duvarlarında alçı şebekeler ve basamaklı mazgalları bulunan sivri kemerli pencereler mevcuttur. Mihrabın karşısında kuzeybatı duvarının ortasında yer alan cümle kapısı dışa doğru taşan 11,83 m genişliğinde bir küp biçiminde olup omurga kemerli nişler ve baklava dilimli şekillerle süslenmiştir. Kapı açıklığının iki yanında bugün kaybolmuş olan iki mermer sütun bulunmaktaydı. Bu sütunların sağ ve solunda mukarnaslarla süslü dikdörtgen nişler, bunların üst kısmında kapı kemerinin iki tarafında ise mukarnaslarla süslenmiş üçgen biçiminde kemerli iki niş yer almakta, en üstte bulunan yıldız şeklindeki geçme rozetler içinde "Allah" lafzı ile cephe tezeyyatı tamamlanmaktadır. Kapının açıldığı giriş koridoru ise Babülfütüh'ta olduğu gibi pendentifler üzerine oturan basık bir kubbeyle örtülmüştür. Bu kapının üzerinde vaktiyle dikdörtgen gövdeli bir minarenin bulunduğu bilinmektedir.

Taçkapı cephe düzenlemesi Fatimi etkilidir. Taçkapının cepheden dışarı taşıntı yapması açısından el-Hakim Camisi ve Mehdiye Camisi'ni anımsatmaktadır. Taş üzerine oyma süslemeler ise Fatimi eserlerinden el-Akmer ve el-Hakim Camilerinin süslemelerini andırmaktadır. El-Hakim Camisi'ne benzer yönleri fazladır. Ablak (iki renkli) süslemenin ilk görüldüğü yapıdır. Sonrasında Memluk sanatının en belirgin özelliğini olacaktı. El-Hakim Camisi'ndekine benzer bir minaresi vardır. Caminin kuzeydoğu ve güneybatı duvarları üzerinde yine dışarı taşma yaparak inşa edilen ve caminin iç avlusuna açılan iki küçük kapısı daha vardır. Bunların koridorları çapraz kemerlidir. Yan giriş kemerleri biri zikzak, diğeri deniz kabukları biçiminde yapılmıştır. Cami, etrafında revakların bulunduğu takriben kare şeklinde üzeri açık bir sahn ile kible tarafında altı sıra sütuna oturan kemerlerin taşıdığı ortası kubbeli, yanları ise düz ahşap tavanlarla örtülü ibadet mekanından meydana gelmektedir.

Mihrabın önündeki ana ibadet mekanı dokuz bölmeli, üçe üç kemer genişliğinde bir açıklık oluşturan bir maksûre ile ayırt edilmiş ve üzeri Baybars'ın emriyle imam Şafii Türbesi'nde olduğu gibi büyük ahşap bir kubbe ile kapatılmışsa da bunun uzun zaman önce yıkılmış olduğu bilinmektedir. Kökü İran'daki Selçuklu mimarisine kadar uzanan mihrap üzerinde dokuz bölmeli kubbe inşası daha sonra Anadolu camilerinde tekrarlanmış ve muhtemelen oradan da Mısır'a geçmiştir. Ana giriş kapısı tarafındaki revaklar iki sıra sütuna, yan taraflarda ise üçer sıra sütuna oturmuştur. Ancak günümüzde bu sütunlardan birçoğu kaybolduğu gibi revakların üstündeki tavanlar da çökmüştür. Caminin dikkat çekici bir başka özelliği de girişlerden birinde bugün de görülen ve İslam mimarisinde ablak olarak anılan açık-koyu taş sıralarıyla yapılmış taş işçiliğidir. Creswell'e göre bu, daha sonra Kahire'deki mimari eserlerde tipik bir özellik halini alacak olan bir tekniğin bilinen en eski örneğidir. Caminin alçı pencere şebekeleri sivri kemerlerle şekillendirilmiş ve oymalarla kaplı geçmeli arabesk motifleriyle süslenmiştir.

XVI. yüzyılın başlarına kadar ibadet maksadıyla kullanıldıktan sonra harap olmaya yüz tutan ve tamir ettirilemeyen caminin bazı bölümleri bir ara mühimmat deposu olarak kullanılmıştır. Fransız işgalinden sonra ise enkazı satılıp içinde bazı tadilat yapılarak kale halinde kullanılmış ve bu devrede Sulkowski Kalesi adıyla anılmıştır. Cami Mehmed Ali Paşa zamanında askeri kamp ve sabun imalathanesi olmuştur. 1816'da mermer direklerinden bazıları ve taşları Ezher Camii'nin Şerakut revakının ve Kasru'n-Nil'in yapımında kullanılmıştır. 1882'den sonra İngiliz hakimiyeti devrinde askeri fırın ve mezbaha olarak kullanıldığından halk arasında "İngiliz mezbahası" adıyla anılmaya başlamıştır. Nihayet 1915'te mezbaha buradan çıkarılmış, 1918 yılında mülkiyeti Mısır Eski Eserler Kurulu'na intikal ederek mihrap ve civarı ile yıkılmaya yüz tutmuş bölümleri tamir ettirilip tekrar cami haline getirilmiştir. Daha sonraki yıllarda caminin bulunduğu Meydanü'z-Zahir belediye tarafından tanzim edilmiş, bu şekilde meydan banisinin vakfına uygun hale getirildikten başka bu düzenleme ile Baybars Camii de bütün güzellik ve ihtişamıyla ortaya çıkmıştır.

Mihrapönü kubbesi uygulaması ile, Leşker-i Bazar Ulu Camisi ile başlayan sonra Anadolu'da en güzel örnekleri olan Silvan, Kızıltepe, Mardin ve Bitlis Ulu Camilerinin Mısır'daki devamı olması açısından önemli bir yapıdır.

KAHİRE SULTAN MANSUR KALAVUN KÜLLİYESİ

(1284-85)

Kahire el-Muiz Sokağı'nda yer almaktadır. Külliye Emir Alameddin Sencer es-Suca tarafından Sultan Mansur Kalavun için 1284-85 yılında yaptırılmıştır. Külliye, Fatimilerden kalma bir sarayın yerine yapılmıştır. Bimaristan, medrese ve türbeden oluşmaktadır. İlk hastane, sonra medrese en sonunda türbe inşa edilmiştir. 1327 tarihindeki depremde sonra minare restore edilmiştir. Türbenin kubbesi Mısır valisi Abdurrahman Kethüda tarafından yıktırılmış ve 1903 yılında Max Herz Paşa tarafından yeniden yaptırılmıştır. Külliye'nin inşasında kullanılan sütunlar, mermer, granit ve diğer malzemeler Ravda Adası'ndaki bir başka saray yapısından getirilmiştir. Bölgenin ilk külliyesi olarak medrese ve hastane (maristan) şeklinde tasarlanarak yaptırılmıştır. Medrese tek başına, medrese-cami-türbeden oluşan ve dar bir koridorla türbeye bağlanan bir yapı topluluğu olup önünden geçen yolla hastahaneden ayrılmıştır. Yapı Memlûk döneminin en önemli binalarından biri olarak kabul edilmektedir.

Kalavun Külliyesi'nin cephesi 20 metreyi bulan yüksekliğiyle abidevi bir görünüm arz etmektedir. XIII. yüzyıl için değişik bir örnek olan bu cephe sivri kemerli nişlerle hareketlendirilmiştir ve girintili çıkıntılı cephe düzenlemesiyle dikine uzanan bir mimari görüntü sağlanmıştır. Sivri kemerli nişler binaya çok katlı bir görünüş veren üç sıra pencereye sahiptir. En alttaki pencereler geniş dikdörtgen açıklıklı ve demir kafesli, orta sıradakiler daha küçük ve sivri kemerlidir. Üst sıradaki pencereler ise sivri kemerli ikiz pencere şeklinde olup üstlerinde de bir yuvarlak pencere vardır. Gerek cephede gerekse iç mekanda İslam öncesi devirlere ait devşirme sütun ve sütun başlıkları görülmektedir. Özellikle cephedeki sütun dizisi Kahire'de mevcut olan tek örnektir. Cephede alt sıra pencerelerin üzerinde taş yüksek kabartma olarak işlenmiş bir yazı şeridi yer almaktadır. Orijinal olan taçkapı siyah-beyaz mermerden yapılmıştır ve geçmeli motiflere sahip yuvarlak bir kemerle nihayetlenmektedir. Üzerinde geometrik şekiller bulunan tunç kanatlar karakteristik Selçuklu süslemeleriyle işlenmiştir.

Külliye'de medresenin güney eyvanı üç kemerle avluya açılan üç nefli bir cami haline getirilmiştir. Ortadaki Mısır orijinli granit sütunların başlıkları Bizans'tan devşirmedir. İç mekanda alçıdan yapılmış çiçek motifleriyle mermer sütunçeler ve kemerler duvarları süsleyen unsurlardır. XIX. yüzyıl başında yapılmış bir çatı ile örtülü olan bu mekanda ahşap tavan altın yaldızlı ve boyalıdır. Mihrap zengin biçimde mermerle tezyin edilmiş olup üst kısmı bitkilerle dolu bir vazoyu tasvir eden mozaik süslemeye sahiptir. Mihrap nişinin köşelerine birer sütun yerleştirilmiştir, üstlerinde küçük kemer sıralarından oluşan bir süsleme görülmektedir.

Medrese bütünüyle korunamamışsa da planı hakkında bilgi mevcuttur. Birbirine eşit olmayan dört eyvanla çevrili avlunun yanlarında ve eyvanlar arasında iki katlı talebe odaları vardır. Cami haline getirilen güney eyvanının karşısında büyük bir eyvanla iki yanda daha küçük birer eyvan bulunmaktadır. Medresenin cephesinde kuzey köşede yer alan sebil, 726 (1326) yılında Kalavun'un oğlu Sultan el-Melikü'n-Nasır Muhammed tarafından külliye'ye eklenmiş olup Mısır'daki en eski sebildir.

Külliye'ye dahil bulunan, içinde Sultan el-Melikü'n-Nasır Muhammed'in ve Kalavun'un diğer oğullarının defnedildiği türbenin kareye yakın bir planı vardır. Yapı Kahire'deki en güzel tezyinata sahip Ortaçağ binalarından biri olarak kabul edilmektedir. Yapıya belki Bizans tarzı olan basık kubbeli bir revakla çevrelenmiş bir küçük avludan ulaşılır. Bu avlunun ortasında eskiden bir fıskiye mevcuttu. Avludan alçı süslemeli, kemerli bir kapı ile türbeye geçilmektedir. Türbenin ortasında dört paye ve dört pembe

granit sütunun taşıdığı kemerlere oturan kubbe yer almaktadır. Kubbeli bölüm, iki çift sütunla değişken olarak yerleşen iki çift payandadan meydana gelen şekliyle Kudüs'te Kubbetü's-Sahra'daki sekizgene benzemektedir. Orijinal kubbe ortadan kalkmış olup 1903'te yapılan mevcut kubbe, Kalavun'un oğlu el-Melikü'l-Eşref Halil b. Kalavun'a ait türbenin (687/1288) kubbesine göre tasarlanmıştır. Kalavun'un oğlu el-Melikü'n-Nasır Muhammed tarafından yaptırılan ve iyi tamir edilip korunan bir ahşap paravan ortadaki sekizgen kısmı çevrelemektedir. Kubbe sekiz kemerle duvarlara bağlanmıştır. Arada oluşan sekiz bölümün tamamı, çokgenlerden oluşan geometrik bir kompozisyona sahip boyalı ve altın yaldızlı ahşap tavanla örtülmüştür.

Pencere girintilerinin de gösterdiği gibi binanın cephesi sokağın topografik dokusuna uydurulmuş ve iç duvarlar dışarıdakilerle birlikte yana doğru çarpılmıştır. Bu duvarlar üzerinde yer alan dolapların ahşap kanatları vardır. Duvarların alt kısmı panolar halinde düzenlenmiş olup renkli taş, sedef ve mermer kaplanmıştır. Bu panoların bir kısmında Muhammed isminin tekrarlandığı ma'kılı hatlı kompozisyon mevcuttur. Bu tarz düzenleme Kahire'de ilk defa görülmektedir. Panoların üstünde oyma tekniğiyle yapılmış bitkisel kompozisyonlu mermer levhalarla bunun üzerindeki ahşaba kabartma harfli olarak yazılmış kitabe bütün mekânı çevrelemektedir. Ahşap kaplama tavan çokgenlerden müteşekkil bir kompozisyona sahip olup boyanmış ve altın yaldızla yaldızlanmıştır.

Türbede yer alan ihtişamlı mihrap aynı zamanda Ortaçağ Kahiresi'nin büyük mihraplarından biridir. 7 m yüksekliğinde, 4,50 m genişliğinde ele alınan mihrabın köşeleri kademeli yerleştirilmiş üçlü sütunlarla yumuşatılmış olup nişi iki renkli taştan örülmüş at nalı kemere sahiptir. Kemer köşeleri, renkli taşlarla mozaik tekniğinde yapılmış geometrik kompozisyonla dolgulanmıştır. Köşedeki orta sütunların üstünde üç, mihrap nişi içinde dört sıra halinde, üstleri istiridye kabuğu şeklinde düzenlenmiş zarif sütunçeli küçük nişler bulunmaktadır. Mihrap nişinin içinde, arada iki bölümde renkli taş kakma ile yapılmış geometrik kompozisyonlu süsleme vardır.

Kalavun sultan olmadan önce 675 (1276) yılında Sam'da Nureddin Zengi'nin bimaristanını görmüş ve burada tedavi olmuştur. Bu yapıdan ilham alarak Kahire'de Bimaristanü'l-Mansûri adıyla da anılan kendi bimaristanını yaptırmıştır. Cepheden görülemeyen yapıya külliye'nin arkasındaki bir geçitle ulaşılmaktadır. Külliye'nin önemli bir bölümünü oluşturan harap durumdaki bimaristanın dört eyvanlı bir plana sahip olduğu anlaşılmaktadır. Güneydoğu ve kuzeybatıda karşılıklı yer alan derin eyvanlar selsebil, kanal ve havuzları ile dikkati çekmektedir. Kuzeydoğuda üç kemerle avluya açılan "T" biçiminde bir eyvan yer almaktadır. Yıkılmış olan güneybatı eyvanı diğerlerine göre daha geniş yapılmıştı. Kuzey köşede küçük odalarla çevrili iki avludan geniş olanı erkek hastalara ayrılmış bölümdür. Yıkık olan küçük avlu ise kadınlara aitti. Selsebil, kanal ve havuzlarında mermer ve renkli taş mozaikleriyle bimaristanın çok ihtişamlı bir yapı olduğu anlaşılmaktadır. Yapı grubunun belki de en gösterişli ve en ilgi çekici bölümlerinden biri üç katlı ve kademeli olarak inşa edilen minaresidir. Katların ilki iki renkli taştan inşa edilmiştir. İlk kat, stalaktitli girişler üzerinde at nalı biçimli kemerlere sahip olup stalaktitlerle sona ermektedir. İkinci katta at nalı biçimli kemerler ve yastık şeklinde yuvarlak kemer taşları vardır. Minarenin üçüncü katı, aslı 1303 depreminde yıkıldığı için Kalavun'un oğlu el-Melikü'n-Nasır Muhammed tarafından tuğladan yaptırılmıştır. Alçı tezyinatlı üst kısım, eski Mısır saz motiflerini hatırlatan dikey bir pervazla yuvarlak bölüm olarak son bulur. Bunun üzerinde yer alan başlık kısmı zaman içinde kaybolmuş ve daha sonraki bir devirde yerine mevcut konik kısım yapılmıştır. Depremi ardından el-Melikü'n-Nasır Muhammed'in minarede yaptırdığı tamirat ilk katın üzerinde oyulmuş bir kitabeyle belirtilmiştir.

TRABLUŞSAM (TRİPOLİ) MANSURİ ULU CAMİİ

Sultan Mansur Kalavun'un Trablusşam'ı Haçlılardan alması nedeniyle Mansuri Camisi olarak adlandırılır. Cami, Kalavun'un iki oğlu tarafından yaptırılmıştır. El-Eşref Halil 1294 yılında caminin

yaptırılmasını emretmiş, diğer oğlu Nasır Muhammed 1314 yılında avlunun revaklarını ekleterek cami tamamlanmıştır. Memlûkluların Trablusşam'daki ilk eseridir. Kapı ve minaresi bir kiliseye aittir. Emir Karatay, Trablusşam'daki ilk valiliği döneminde (1316-26) Caminin minberini yaptırmıştır.

KAHİRE SULTAN NASIR MUHAMMED B. KALAVUN MEDRESESİ

(1296-1303)

Medrese ve Türbeden oluşmaktadır. El-Muiz sokağında ve Mansur Kalavun Külliyesine bitişik haldedir. Yapı Kahire'de ilk defa dört mezhep için düşünülmüş ve dört eyvanlı olarak yapılmıştır. 1296 yılında Sultan el-Adil Ketboğa döneminde inşasına başlanmış 1303 yılında Sultan Nasır Muhammed döneminde tamamlanmıştır. Sultan Eşref Halil b. Kalavun uzun bir kuşatma sonrasında Akra'yı Haçlılardan almış ve şehirdeki yapılardan önemli kısımlar Kahire'ye taşınmıştır. Medresenin kapısı da Akra'daki bir katedralden getirilmiştir.

KAHİRE NASIR MUHAMMED B. KALAVUN CAMİİ

Sultan el-Nasır Muhammed tarafından tahta geçtiği III. dönemde 1318 yılında yaptırılmıştır. Kahire Kalesindeki Eyyubi camisi yıktırılarak yerine bu cami yaptırılmıştır. Cami, Sultan ve maiyetinin Cuma namazlarını kılmaları için yapılmıştır. Küçük ölçüde olan yapıda I. Baybars Camii plan şeması tekrarlanmıştır. Makrizi'ye göre Emir Kavsun, Tebriz'deki Vezir Ali Şah Gilani Camisi gibi iki minareli kendi camisini yapması için Tebrizli bir mimar kiralamıştır. Tebrizli mimarın kiralandığı dönemde caminin üst örtüsü yeşil, mavi ve beyaz çinilerle kaplanmıştır. 1335 yılında maksure kubbesi yeşil çinilerle kaplanmış, caminin çatısı yenilenmiştir. XVI. yy'da kubbesi yıkılana kadar Kahire'deki en göz alıcı cami olarak kabul edilmiştir. Duvarların alt kısımlarındaki yüksek mermer kaplamaları Yavuz Sultan Selim tarafından İstanbul'a taşınmıştır. İngiliz işgali sırasında depo ve hapisane olarak kullanılan cami 1947'de esaslı bir onarım görmüştür.

KAHİRE ŞEYH ZEYNEDDİN ZAVİYESİ

Güney Mezarlıkta kale ile İmam Şafi Türbesi arasında yer almaktadır. Şeyhin 1298 yılındaki ölümünden 7 ay sonra müritleri tarafından yaptırılmıştır. 1325 yılında 4 eyvanlı zaviye kısmı eklenmiş ve kuzeydoğu duvarı uzatılmıştır. Kuzeydeki mekan, ana taçkapı, tonozlu eyvan eklenmiştir. 1335-36 tarihinde şadırvan ve kuzeydoğudaki yapıdan bağımsız portal eklenmiştir. Kitabesinde yapının zaviye olarak geçmesi nedeniyle önemlidir.

KAHİRE EMİR SENCER EL-ÇAVLI KÜLLİYESİ

(1303-4)

Sencer el-Çavlı, Sultan Nasır Muhammed b. Kalavun devrindeki en güçlü emirlerden biridir. Külliye de baniden başka en iyi arkadaşı Emir Salar'ın da türbesi vardır. Kitabesine göre 703/1303-04 yılında yaptırılmıştır. İki Türbe, cami, medrese/hankahdan oluşmaktadır.

KAHİRE SULTAN BAYBAR ÇEŞNİĞİR HANKAHI

(1307-10)

Sultan Muzaffer Rükneddin Baybars el-Çeşnigir el-Mansuri tarafından 1307-10 yıllarında yaptırılmıştır. Cemaliye Mahallesi'nde El-Muiz Sokağının doğu kanadında yer almaktadır. Kahire'de ayakta kalan en eski hankahtır.

Baybars'ın tekke, mescid ve türbeden meydana gelen bir külliye görünümündeki hankahı, Kahire'de bu türün ayakta kalabilen en eski örneğidir. Kaynaklarda «hankahu Baybars el-Çeşankir» veya kısaca el-

Baybarsiyye adıyla anılan külliye'nin hankah kısmı 707'de (1307-1308) türbe, revak ve minaresiyle, diğer bazı kısımları da 709'da (1309-10) inşa edilmiştir. 30 X 70 m ebadında düzensiz bir yapı grubundan meydana gelen hankahın cümle kapısı dışarı doğru çıkıntı yapmakta olup yastık biçiminde bir kemer taşı bulunan büyük bir yuvarlak kemer vasıtasıyla, istalaktitlerle oyulmuş iki pandantif üstüne oturan yarım kubbeli bir açıklığa ulaşmaktadır. Bu kapının yanlarında açılan nişler doğan güneş motifi şeklinde tezyin edilmiş ve bir sıra siyah, bir sıra beyaz kesme taşla yapılmıştır. Gotik başlıklı geçmeli mermer sütuncuklar açıklığın köşelerini süslemektedir. Geometrik düzenli orijinal bronz kapının iki tarafında siyah mermer bir zemin üzerine beyaz mermer dolguyla yapılmış bir yazı ve eşikte pek çok Ortaçağ camiine has bir özellik gösteren eski anıtlardan devşirilmiş hiyeroglif yazılı bir taş blok bulunmaktadır. Cephede banisinin ismini ve unvanlarını gösteren bir yazı şeridi vardır. Fakat Baybars'ın unvanları tahtını ele geçirerek kendisini idam ettiren Sultan el-Melikü'n-Nasır Muhammed b. Kalavun tarafından silindirildiği gibi hankah da yirmi yıl süreyle kapatılmıştır.

Önce hankah inşa edilmiş ve türbe kubbesi cümle kapısının sol tarafı üstüne sonradan eklenmiştir. Demir kafesli pencerelere sahip hücreleri ve istalaktitli süslemeleriyle çıkıntı yapan bir duvar, girişin sol tarafı arkasında türbeyi yoldan ayıran küçük bir oda meydana getirmektedir. Kahire'de dini binalarda görülen en erken örnek olan dönemeç giriş, hankahın çapraz planlı avlusuna uzanmaktadır. Kible tarafındaki ana eyvanın yanlarında birbirine havalandırma kanalıyla açılan daha küçük kemerli iki hücre mevcut olup üzeri tonozla örtülüdür. Bina'nın tarikat yapısı olmasından gelen sadeliği sebebiyle mihrabı çerçeveleyen iki sütun müstesna bu duvarda tezyinat bulunmamaktadır. Tonozsuz daha küçük iki eyvan avlunun iki yanında bulunmaktadır. Dördüncü eyvan tonozludur fakat boyutları ana eyvandan daha küçüktür. Bu değişik boyutlardaki dört eyvan arasında üç sıra küçük odalar yerleştirilmiştir. Üst kat odalarının avluya bakan pencereleri aynı zamanda avlunun ana tezyinatını meydana getirmektedir. Bunlar açıklıkları farklı biçimlerdeki istalaktitler ve işinsal davlumbazlı omurga veya sivri kemerli nişlerle sona ermektedirler. Bazı pencereler ise yuvarlak çıkıntılı kemerler içindedir. Bir zamanlar iki yüz sûfiyi barındıran hankah, günümüzde ortadan kalkmış olan başka bölümlere de sahiptir.

Külliye'nin minaresi "mebhare" diye adlandırılan şekildedir. İlk kısım, Nasır Muhammed Medresesi minaresine çok benzeyen istalaktit gruplarıyla sona eren ve omurga kemerli nişleri olan dikdörtgen bir gövdeye sahiptir. İkinci bölüm ilk defa silindirik şekilde yapılmış olup istalaktitlerle nihayete ermektedir. Minarenin üçüncü bölümü, açık yuvarlak bir pavyon üstüne oturtulmuş kaburgalı bir miğfer biçimindedir. Üstünde bir zamanlar burayı kaplayan yeşil çinilerin kalıntıları bulunmaktadır. Minarede mebhare üslubunun genel özelliğini veren sekizgen şeklindeki bölüm yoktur. Bu sebeple minare dikdörtgen ve dairevi kısımlar arasında geçişi sağlayan sekizgen bölümün bulunmadığı pek az örnekten biridir.

Hankahın ibadet mekanı bezemesiz duvarlarıyla çok sadeyken banisinin türbesi, çoğu beyaz ve siyah olan zengin mermer kaplamalarıyla tam bir tezat oluşturmaktadır. Türbenin mihrabı iki renkli mermer dolguludur. Mermer alt duvar kaplamaları Kalavun'un türbesindekilerden daha az göz alıcıysa da mihrabı çerçeveleyen ve duvarlar boyunca uzanan ahşap yazı şeridinde olduğu gibi onunla aynı üsluptadır. Ortaçağ Kahiresi'ndeki diğer sultan türbelerine benzemeyen bu türbe doğrudan doğruya yola açılmamakta, dışarı doğru çıkıntı yapan giriş, büyük demir kafesli pencerelerinden görülen sokak ve kubbeli oda arasında yer almaktadır. Girişin geniş penceresinin, bir isyanla devrilmiş olan Halife Kaim-Biemrillah'ın sarığıyla birlikte Bağdat'taki Abbasi halifeleri sarayından sökülerek Fatımi devrinde Mısır'a getirildiği söylenmekteyse de aslında bu pencere Baybars'ın hankahının yapıldığı yerde bulunan Fatımi genel valilik sarayına aittir.

KAHİRE EMİR ŞEYHU KÜLLİYESİ

(1349-55)

Kahire'nin el-Şaliba Bölgesinde yer almaktadır. Cami-medrese ile hankâh, el-Şaliba sokağının her iki yakasında ve karşılıklı olarak durmaktadır. Camisi, revaklı avlulu cami tipinin küçük ölçekte bir devamıdır. Sultan Hasan dönemindeki en önemli emirlerden Emir Seyfeddin Şeyhu el-Nasiri tarafından 1349 yılında cami, 1355 tarihinde ise hankâh yaptırılmıştır.

KAHİRE MARİDANİ CAMİİ

(1339/40)

Cami, Sultan Nasır Muhammed'in sakisi ve damadı Emir Altınboğa el-Maridani tarafından 1339/40 yılında yaptırılmıştır. Mihrap önü kubbeli planı ile Sultan I. Baybars Camii planını tekrarlamaktadır. Dikdörtgen avlusunda sekizgen şadırvan yer almaktadır.

KAHİRE AKSUNGUR CAMİİ

(1347)

Yapı, Mavi Camii, Nur Camii, İbrahim Ağa Camii olarak da bilinmektedir. 1347 yılında Sultan Muzaffer Hacı döneminde Emir Şemseddin Aksungur tarafından Babülvezir caddesinde yaptırılmıştır. Bani, Sultan Nasır Muhammed'in damadı olup sarayın en önemli emirlerinden birisidir. Bani yapısı içinde vakıflar tesis etmiştir. 1412 yılında vakfiyenin şartı gereği Memluk Emiri Doğan tarafından avluya bir şadırvan yaptırılmıştır. 1652-54 yılları arasında Osmanlı'nın yeniçeri ağası Emir İbrahim Ağa el-Mustahfazan tarafından camide ciddi tamirler ve eklemeler gerçekleştirilmiştir. Binanın içinde yer alan kemerlerin payelerle taşınması yapıda Anadolu etkisini hissettirmektedir. İbrahim Ağa, caminin üst örtü ve revaklarını restore ettirmiş, harimi sütunlarla destekletmiş ve en önemlisi de camiye mavi ve yeşil çinilerle süsletmiştir ki bu sebeple "Mavi Cami" olarak anılır. İbrahim Ağa, Memluk Emir Türbelerine benzer tarzda mihrablı ve mermer bezemeli türbesini de inşa ettirmiştir.

KAHİRE SULTAN HASAN MEDRESE ve CAMİİ

(1356-62)

Sultan Hasan b. El-Nasır Muhammed b. Kalavun tarafından ve Emir Muhammed ibn Biylik nezaretinde, 1356-62 yılları arasında yaptırılmıştır. Sünni 4 mezhebin her birisi için birer medrese, cami ve türbeden oluşmaktadır. Kahire Kalesi'nin hemen kuzeybatısında ve Rifai Camisi'nin de tam karşısında ve güneybatısındadır. Kalenin tam karşısında olması nedeniyle Memluk Sultanlarına isyan edenlerin sığındıkları bir kale olmuştur. Medresenin üstüne yerleştirilen toprakla kaleye ateş edilmiştir. Bu nedenle Sultan Canbolat, medreseyi yıktırmaya başlamasından 3 gün sonra medreseyi ele geçirmiştir. Sultan Berkuk ise 2 minarenin merdivenlerini kaleye karşı yapılacak saldırılara karşı az kullanılabilir hale getirmiştir. 4 minareli olarak tasarlanmış ancak 3 minaresi vardır. 4. minare yapılırken yıkılmış ve 300 kişinin ölümüne neden olmuştur. İnşasında her gün 30.000 dirhem harcanmıştır. Ancak medrese tam manasıyla bitirilememiştir.

Dört eyvanlı plana sahip olup köşelere dört Sünni mezhebe ait medrese grupları yerleştirilmiştir. Kible yönündeki eyvan mescid olarak düzenlenmiştir. el-Melikü'n-Nasır Muhammed'in türbesi kible eyvanının gerisinde yer alır. Yapının abidevi ve derin dehliz tipi girişi, bir taraça üzerinde basamaklarla çıkılan mukarnas nişli yüksek bir taçkapı ile şekillenmiştir. Abidevi ölçülerde inşa edilmiş olan yapı kale gibi teşkilatlandırılmış mimari hususiyetleri sebebiyle değişik ayaklanmalar ve çatışmalarda aktif rol oynamıştır. Sarayın bulunduğu kaleyle yakınlığının da bu hususta rolü olmuştur. Dört minareli olarak

planlanan külliye'nin kapısı üzerinde bulunan minarelerinden biri inşaatın tamamlanması esnasında yıkılmış ve esas projeden vazgeçilmesine sebep olmuştur. Kalan iki minareden biri de 1070'te (1660) yıkılmış fakat yerine daha sonra İbrahim Paşa tarafından başka bir minare inşa ettirilmiştir (1082/1671). Ayaklanmalar ve çatışmalarla önemli ölçüde harap olan binanın türbe kısmını örten ahşap kubbe de 1071 (1661) yılında çökmüştür. Mevcut kubbe daha sonraki Osmanlı devri tadilatı sırasından kalmadır. Bu hasarın ardından uzunca bir süre cemaate kapalı kalan yapı önemli bir imardan sonra XVIII. yüzyılda hizmete açılmıştır.

Bir medrese olduğu kadar cuma namazlarına ayrılmış bir cami hizmeti de ifa edecek şekilde teşkilatlandırılmıştır. Ana hatlarıyla dört eyvanlı bir cami planı gösteren bina özellikle devasa ölçüleriyle dikkat çeken bir eser olup tek bina bloğunu kaplamaktadır. Dıştan 150 x 68 m ölçülerindeki bina tam bir dikdörtgen olmayıp inşaatın yapıldığı mahallin vaziyetine göre çarpık durumdadır. Binanın ana kısmıyla bir dirsek teşkil eden giriş kısmı yukarıya doğru uzayan yüksek cümle kapısıyla dikkat çekmektedir. 145 m enindeki kuzey duvarında yer alan ve 20 m eniyle 37,80 m yüksekliğe sahip bulunan cümle kapısından üstü üç taraftan üç yarım kubbeye çevrili pandantifler üzerinde yükselen bir kubbeye örtülü hole geçilmektedir. Bu holden dirsek teşkil eden giriş dehliziyle merkezi avluya açılan tonoz örtülü dehlizlere girilir. Dehlizler vasıtasıyla ulaşılan merkezi kare avlu dev ölçülerdeki dört eyvanla dört taraftan çevrelenmiştir. Bu eyvanların en büyüğü olan ve cuma camii olarak ibadet mekanını teşkil eden kible yönündeki eyvanıdır. Doğu cephesindeki bu eyvan 26 m genişliği, 29 m yüksekliğiyle İslam mimarisinin bu husustaki en büyük örneklerinden birini teşkil etmektedir ve tuğla bir tonozla örtülüdür. Avluya açılan büyük eyvanların arasına gelen yan kısımlarda bulunan kapılardan eyvanların yanlarında yer alan medrese bölümlerini teşkil eden kısımlara girilmektedir. Avlunun ortasında 766 (1364-65) tarihli bir şadırvan bulunmaktadır. Bu şadırvan sekizgen planlı olup ahşap bir kubbeye örtülüdür.

Eyvanların arasında köşelerde mevcut medreselerin her biri kendi içlerinde yer alan merkezi bir avlu etrafında teşkilatlandırılmış olup kible istikametinde mevcut birer eyvana sahiptir. Avlu çevresinde bulunan dört katlı mekanlar da medreselerde tahsil gören talebeler ve diğer görevlilere ayrılmış kısımlardan ibarettir. Bu medreselerin en geniş ibadet mekanı olarak faaliyet gösteren büyük kible eyvanının sağında yer almakta olup Hanefi mezhebine ayrılmıştır. Eyvanın solunda ikinci büyük medrese Şafii mezhebine, avlunun diğer köşelerinde yer alan daha küçük medreseler Maliki ve Hanbeli mezheplerine tahsis edilmiştir. Kible eyvanının önünde yer alan ve ana bina bütününün dışına taşan türbe kare planlıdır ve ibadet mekanının solunda bulunan bir kapı ile külliye'ye bağlanmaktadır. Türbe, 21 m genişliğinde kenarlarıyla kare plana sahip bir mekan olup üzeri ahşap bir kubbeye örtülüdür. İstalaktitli pandantifler tarafından taşınan bu kubbenin çökmesinden sonra bugün mevcut olan kubbe yapılmıştır. Türbede Sultan Hasan değil oğlu Şehabeddin Ahmed (ö. 788/1386) medfundur.

Külliye'nin çeşitli bölümlerinde renkli mermer kaplamalarla teşkil edilen tezyinatın zenginliği göz doldurmaktadır. Bu bölümler dışında külliye'nin en zengin süslemeleri kible eyvanındadır. Kible eyvanının üç duvarını dolaşmakta olan alçı (stuko) malzemeyle yapılmış kitabe şeridi Memlük süsleme zevkini gösteren en güzel örneklerden biridir. Kitabe şeridinde bulunan kûfi yazıların zemininde bitki ve çiçek motifleri vardır. Benzer bir süsleme Hanefi eyvanında bulunmaktadır. Külliye'nin cümle kapısı süslemeleri, tamamlanmamış olmakla birlikte oyma taş işçiliği istalaktitli merkezi nişinin düzeni ve en üstte yer alan kornişle dikkat çekmektedir. Binanın 84 m yüksekliğindeki sekizgen minaresi orijinal olup taş dolgu geometrik tezyinatıyla ilgi uyandırmaktadır. Minare sekiz sütun üzerinde yükselen soğan biçimi bir örtü kısmıyla nihayetlenmektedir.

Mermer tezyinatın sık olarak kullanılmış bulunduğu külliye'nin renkli taş süslemeli mihrabı ve minberi mermerden olup İslam aleminin olduğu kadar Memlük sanatının da en güzel örnekleri arasında yer almaktadır. Kible eyvanında mevcut "dikketü'l-mübelliğ " de (namaz sırasında imamın tekbirlerini

tekrarlayan kimsenin durduğu yer) mermer işçiliğinin en güzel örneklerindendir. Her yönüyle müstesna hususiyetler gösteren külliye'nin bronz kapıları 819 (1416) yılında Sultan el-Melikü'l Müeyyed Şeyh el-Mahmudi tarafından kendi camisine nakledildiği için bugün o camide bulunmaktadır. Buna rağmen külliye'nin bazı bölümlerinde mevcut bronz kapılar Sultan Hasan devrinden kalma olup altın ve gümüş dolgularla tezyin edilen bu kapılar üzerinde Sultan Hasan'ın ismine ve unvanlarına rastlanmaktadır. Camiden gelme çok sayıdaki cam kandil ve bronz şamdan Kahire'deki İslam Eserleri Müzesi'nde saklanmaktadır.

KAHİRE EMİR SARKATMIŞ KÜLLİYESİ

(1356)

Kahire İbn-i Tolun Camii'nin kuzeydoğusundadır. 1356 tarihinde Emir Seyfettin Sarkatmış el-Nasiri tarafından yaptırılmıştır. İran'dan gelen Hanefi öğrencilerin rağbet ettiği bir medresedir. Medrese, türbe ve camiden oluşmaktadır.

KAHİRE SULTANİYE TÜRBESİ

Kalenin güneydoğusundaki Suyuti Mezarlığı'nın içinde yer almaktadır. Üzerinde inşa kitabesi yoktur. Ancak 1360'lı yıllarda Sultan Hasan ibn Nasir Muhammed ibn Kalavun zamanında yaptırıldığı kabul edilmektedir.

KAHİRE SULTAN ZAHİR BERKUK KÜLLİYESİ

Burci (Çerkez) Memluk Hanedanının kurucusu Sultan Zahir Seyfeddin Berkuk tarafından 1384-86 yılları arasında yaptırılmıştır. El-Muiz Caddesi üzerindedir. Klasik dört eyvan şemasının tekrarlandığı yapı ayrıca medrese, cami, türbe ve hankahtan meydana gelen büyük bir külliye'dir. Kahire'nin surlarla çevrili eski yerleşim merkezinin Nehhasin bölgesinde MuizLidinillah caddesinde, Sultan Nasir Muhammed tarafından yaptırılmış Nasiriyye Medresesi'nin yanında bulunmaktadır. Nesih hattıyla yazılmış bir şerit halinde cepheyi boydan boya kaplayan kitabesinden anlaşıldığına göre banisi, Mısır'da Çerkez asıllı Memlûkler'in hakimiyetini başlatan Sultan Ebû Said Berkuk'tur. Külliye bu devrede Kahire'de yapılan ilk ve en büyük külliye'dir. Berkukiyye adıyla anılan ve bir camii, türbe, dört mezhebe göre ayrı ayrı eğitim yapılan dört eyvanlı bir medrese ile bir hankahtan meydana gelen bu büyük külliye'de müstemilat olarak ayrıca medrese hocaları için devamlı ikamete mahsus odalar, 125 talebe ile altmış sûfiyi barındıracak hücreler, mutfak ve ahırlar yer almaktadır. Binanın çeşitli yerlerinde bulunan kitabelerden külliye'nin 786-788 (1384-1386) yılları arasında yapıldığı anlaşılmaktadır.

Genişliği 50 m, derinliği 80 m kadar olan yapının cepheden itibaren birinci bölümü yüksek, göz alıcı bir giriş, arkasındaki koridor üzerinde yer alan bazı odalar ve dört eyvanlı açık bir sahn ile girişin sağ tarafında cepheye paralel olarak yerleştirilmiş cami ve türbeden meydana gelmektedir. Yapının ikinci bölümü ise hankah kısmından ibarettir. Burada salonlar, derviş hücreleri, mutfak ve ahırlar gibi diğer müstemilat yer alır. Cephe duvarı altı üstlü bir sıra pencere ile zenginleştirilmiştir. Altındaki pencereler dikdörtgen, üsttekiler ise sivri kemerli ve tahta kafeslidir. Kible duvarının sol köşesinde, cepheden 2,30 m kadar dışarı çıkıntı yapan 10 m genişliğinde ve cephe yüksekliğindeki ana giriş istalaktitlerle nihayetlenen girintili bir aynalığa sahiptir. Hendesi geçmelerle süslenen bu girişin tezyinatında renkli mermer ve alçı kullanılmıştır.

Çok daha küçük ölçüde olmasına ve istalaktitlerle çevrili taş bir kubbeye sahip bulunmasına rağmen giriş kısmı Sultan Hasan Camii'nin bir taklididir. Portal girintisi geometrik mermer dolgulu geniş bir dikdörtgen döşemeye süslenmiştir. Külliye'nin hendesi yıldız süslemeli orijinal bronz kapısı halen yerindedir. Kavisli giriş bir koridor aracılığıyla çapraz planlı iç kısma uzanmaktadır. Kemerli koridorun

sol tarafında artık yerinde bulunmayan kafesli ahşap bir kapı arkasında su testilerini soğuk tutmak için yapıldığı anlaşılan bir girinti mevcuttur. Avluya bakan dört eyvan dört büyük ve sivri kemere sahiptir.

Avlunun ortasındaki şadırvan, Sultan Hasan Camii'ndekine benzer bir tarzda sekiz mermer sütun üstüne oturan soğan biçimi ahşap bir kubbeye sahiptir. Kaynaklarda Sultan Berkuk'un, caminin açılışında şadırvanı şerbetle doldurmuş olduğu ve cemaate de şekerlemeler dağıtıldığı kaydedilmiştir. Dört medreseye dört ayrı giriş yapılmış ve bunların üst kısımları zikzak oymalı kemer taşlarıyla yuvarlak bir kemer oluşturacak biçimde ortaya konmuştur. Talebelerin bugün yıkılmış olan barınma mekanları iç geçitler üstüne açılmıştır. 17,60 X 14,70 m ölçüsündeki dikdörtgen hacimli ibadet mekanı, üç bölümden meydana gelen ahşap bir tavanla örtülmüş üç kısımdan ibaret olup yan geçitlerden daha geniş olan ortadaki kısım, her iki tarafta bulunan birer çift granit sütunun taşıdığı kemerlerle ayrılmaktadır. Mihrabın önündeki mekanı örten rengarenk hendesi motifler, göz kamaştırıcı boya ve yıldızlarla süslü bu tavan yakın zamanda restore edilmiştir. Tavanın altında Fetih süresinin 1-7. ayetlerinden meydana gelen sülüs hattıyla yazılmış bir yazı şeridi vardır. Kemerlerin üstünde ise Bakara süresinin 144-149. ayetleri taş oyu olarak yazılmış nesih hattıyla bir şerit halinde dolanır. Kible duvarı, renkli mermer dolgulu bir mihrap ile yine aynı teknikle renkli mermerlerle yapılmış hendesi motiflerle süslenmiştir.

Mescidin kibleye göre sol tarafında yer alan bir kapı, taş platformlu bir antre aracılığıyla kubbeli türbeye açılmaktadır. Kenarı 10,50 m kare şeklinde bir mekan olan türbenin ortasına mermer sanduka yerleştirilmiş, kible duvarına ise mihrap nişi açılmıştır. Türbe boyalı ve yıldızlı ahşap pendentiflere, çok renkli mermer gömme süslemelere ve renkli camlarla süslenmiş alçı pencerelere sahiptir. Türbenin orijinalliği ve eşyalarının bir kısmı korunmuştur. Türbe kubbesi orijinal değilse de eski özelliklerini kısmen de olsa aksettirmektedir. Ahşap ve alçıyla yapılmış ilk kubbe XIX. yüzyılda çökünce yerine şimdiki tuğla kubbe inşa edilmiştir. Türbenin zemini sade fakat Kahire'deki Sarkıtmış Türbesi (1356) ile Yûnus ed-Devadar Türbesi'nde (1382) görülen bir özellik olarak tabandaki istalakitli kornişe sahiptir. Buradaki korniş, bu türün ayakta kalmış en son örneği olması bakımından önemlidir.

Türbenin arkasında yer alan yaklaşık 4,50 m X 4,50 m ebadındaki ve üstü taş kubbeyle örtülü kare mekan külliye'nin kütüphanesi olarak kabul edilmektedir. Türbenin yanında bulunan ve türbe kubbesiyle bir bütünlük gösteren sekizgen minare üç bölümden meydana gelir. Minarenin birinci bölümünde, sekizgenin her cephesinde yarısı duvara gömülü sütuncuklar, bunların taşıdığı kırık kemerler ve dört tezyini şerefe (şürfe) vardır. İkinci bölümü taş ak mermer kakma olarak gerçekleştirilmiş kesişen daireler biçimindeki gövde üstü süslemeleriyle dikkati çeker. Bu tarz muhtemelen Kalavun Minaresi'nin üstündeki kesişen kemerlerden ilham alınarak yapılmış olmalıdır. En üst bölüm ise şerefeden itibaren sekiz sütunçeye oturtulmuş armut şeklindeki tepelik ile son bulmaktadır.

Berkuk Külliyesi gerek mimari gerekse tezyini unsurları itibariyle devrinin en önde gelen abideleri arasında ayrı bir yere sahiptir. Ekseri bölümleri sağlam olmakla beraber bakıma olan ihtiyacı devam etmektedir. Mutfak, talebe hücreleri gibi müştemilata ait yıkılmış kısımlarının da aslına uygun olarak ihyası suretiyle Memlûk devri eserleri arasındaki mümtaz yerini tekrar kazanması mümkündür.

KAHİRE FEREC İBN BERKUK HANKAHI

Kahire Kuzey Mezarlığındadır. 1400-10 yılları arasında Sultan Ferec ibn-i Berkuk tarafından yaptırılmıştır. Türbe, hankah ve sebil-küttabdan oluşmaktadır.

HALEP UTRUŞ CAMİİ

Kasila Mahallesi'nde Kale kapısına 200 m, Sultaniye Medresesi'ne de 100 m mesafededir. Utruş olarak bilinen Akboğa el-Hazbani el-Cemali, Sultan ez-Zahir Berkuk'un kölesi olup, Sultan'ın 790-92/1388-

1390 H. yılında Kerak'a sürülmesiyle birlikte Utruş da Halep'e sürüldü. Sultan'ın tekrar gücü ele geçirmesiyle, Utruş Vali Camızboğa ile birlikte sultanı izleyerek Halep'e naip olarak tayin edildi. 801/1399 yılında Halep valisi oldu ve caminin inşasına başladı. 806 yılında ölünce sonraki Halep Valisi Demirtaş tarafından 806/1406 yılında tamamlandı. Mimarı ise, kitabeye göre Hacı Ahmet el-Kutubi'dir. Yapı 36 X 20 m ölçülerindedir. Avlu 20 X 12,5 m, harim de 35 X 5 m ebatlarındadır. Minare kaidesinin kuzeyindeki dikdörtgen mekan ise baninin türbesidir.

KAHİRE SULTAN MÜEYYED CAMİİ

(1415-21)

Cami, Sultan el-Müeyyed Seyfeddin Şeyh tarafından 1415-1421 yılları arasında yaptırılmıştır. El-Müeyyed, 10 ya da 12 yaşındayken Sultan Berkuk tarafından köle olarak satın alınmış ve Berkuk'a 10 yıl hizmet etmiştir. Sultan Ferec döneminde hapisanede kalmıştır. El-Müeyyed Sultan olduktan sonra ceza çektiği hapisanenin yerine cami ve medrese inşa ettirmiştir. Cami Bab-ı Zuveyle'nin yakınlarındadır.

KAHİRE SULTAN EŞREF İNAL KÜLLİYESİ

(1451-56)

Kahire Kuzey Mezarlığında ve Sultan Ferec ibn Berkuk Hankahı'nın kuzeyinde yer almaktadır. 1451 yılında inşa edilmeye başlanmış ve 1456 yılında tamamlanmıştır.

KAHİRE SULTAN EŞREF KAYITBAY KÜLLİYESİ

(1472-74)

Memlük mimarisinin en göz alıcı eserlerinden olup Çerkez (Burcî) Memlük sultanlarından el-Eşref Ebu Nasır Kayıtbay tarafından 877-879 (1472-1474) yıllarında yaptırılmıştır. Cami-medrese, sebil-küttab (sebil-mekteb) ve türbenin yanı sıra birtakım tali birimlerden oluşan külliye, Fatımi dönemi surlarıyla kuşatılmış olan eski Kahire'nin kuzeybatısında, surlarla Mukattam dağı etekleri arasındaki geniş mezarlık alanında yer alır. Sultan Kayıtbay'ın saltanatı, XIV. yüzyılda el-Melikü'n-Nasır Muhammed b. Kalavun'un saltanatı gibi yaptırdığı mimari anıtlarda bir üslubun gelişimine imkan tanıyacak kadar uzun ve istikrarlıydı. Bu devrin mimarisi devasa olmayıp, daha ziyade oranların inceliğine ve zarif süsleme ayrıntılarına önem veriliyordu. Diğer mezar külliyelerinin çoğu gibi Kayıtbay'ın külliyesi de hepsi günümüze kadar ulaşmamış birçok yapıdan meydana gelmekteydi. En iyi korunmuş olanı, aynı zamanda medrese olarak adlandırılan ana bina cami ile baninin türbesidir.

Nisbeten küçük bir yapı olan caminin iki bağımsız cephesi vardır. Güney cephesindeki taçkapı üç merkezli bir kemere sahip olup kavsara kısmı "ablak" denilen renkli taş kakmalarla ve bir miktar sarkıtla bezelidir. Taçkapının solunda sebil-küttab, sağında ise minare yer alır. Yapının güneydoğu yönünden türbenin geniş olmamakla birlikte görkemli kubbesi göze çarpar. Kubbenin taş oyma süslemesi, merkezi kubbenin tepesinde bulunan ve bir takke gibi kubbenin yarısından azını kaplayan geniş bir geometrik yıldızdan oluşur.

On altı kollu olan bu yıldızın uçlarıyla kubbe tabanı arasındaki alan daha küçük yıldızlarla doldurulmuştur. Bitkisel süsleme şemaları, yıldız meydana getiren geometrik hatların arasındaki boşluğu doldurmaktadır. Kubbe kaidesine doğru yıldız şeması düz çizgilerden ve arabesklerden oluşan ikili bir kompozisyona dönüşür. Taştan inşa edilen ince ve zarif minare yüksek kabartma yıldızlarla bezelidir. Soğan biçimindeki kubbeciğinin boyun kısmında burmalı bir şerit bulunur. Sebil zengin biçimde boyalı ve yaldızlı ahşap bir tavana sahiptir. Sebilin giriş bölümünde taşan bir sekiyle fildişi kakmalı ahşap kanatları olan bir dolap vardır.

Su küplerinin soğuk muhafaza edildiği, ahşap kafesli kanatlara sahip girintinin yanında, iç mekana ulaştıran geçidin üzerinde özellikle göz alıcı olan şemsiye biçimli kavsara bulunmaktadır. Cami, birbirine eşit olmayan iki eyvanı ve iki yan girintisiyle kaa planı sergiler. Bütün bu mekanlar mermer zeminler, renkli mermerden alt duvar kaplamaları (lambriyerler), stukolar ve renkli camlı pencerelerle zengin biçimde süslenmiştir. Merkezi mekanın üzerinde yer alan, canlı renklerle boyalı ahşap tavan ve aydınlık feneri diğer bölümlerle birlikte onarım geçirmiştir.

Taştan olan mihrapta, taçkapının kavsarasında görülenlere benzeyen renkli taş kakma süsleme şemaları vardır. Kapalı avlunun köşelerindeki girintiler pencerelerle donatılmış, mızrak ucu biçiminde kemerlere sahip nişlerle süslüdür. Bir kitabe kuşağı merkezi hacmin üst kısmını çevrelemektedir. İbadet mekanının güney yönündeki türbe taştan mamul, panolarla bezeli, oymalı ve boyalı bir mihraba sahiptir. Kubbenin taş pendentiflerindeki sarkıtlar da oymadır. Her ne kadar vakfiyede sûfiler ve vakfa bağlı diğer kişiler için çeşitli bölümlerden söz ediliyorsa da bu barınma birimlerinin hiçbirisi günümüze ulaşmamıştır.

Caminin batı yönünde Kayıtbay'ın tahta geçmeden önce inşa ettirdiği, arabesk oymalı kubbesiyle küçük türbe yer alır. Diğer mezar yapıları ve bir mahfil de (mak'ad) mevcuttur. Söz konusu mahfil külliyesinin dışına açılan, kör kemerler içine alınmış bir dizi pencereyle donatılmıştır. Genelde olduğu gibi önemli bir mezar külliyesinde ikamete mahsus binalar da bulunmaktaydı.

KAHİRE EMİR KAÇMAZ EL-İSHAKİ CAMİİ

(1479-81)

Cami, 1479-1481 yılları arasında Sultan Kayıtbay'ın ahırlarının baş sorumlusu Emir Kaçmaz el-İshaki tarafından yaptırılmıştır. Bani Şeyh Ebu Hureyre olarak da bilinmektedir. Cami, Bab-ı Zuveyle'nin güneyinde yer almaktadır. Fevkanî bir yapı olup altta dükkanlar vardır. Cami, türbe, sebilküttab ve sebilden oluşmaktadır. Süslemeler Abdulkadir en-Nakkaş'a aittir.

KAHİRE SULTAN KANSU GAVRİ KÜLLİYESİ

(1503-4)

Kahire'de Kömürpazarı (Fahhâmîn) mahallesinde Muiz sokağındadır. 909-910 (1503-1504) yıllarında Sultan Kansu Gavri tarafından yaptırılmıştır. Cami, sebil, mektep, türbe, hankah ve medreseden meydana gelen külliye sokak içinde iki bölüm halinde yer almaktadır. Caminin cephesi uzun bir yazı frizine sahiptir. Hemen altında hareketli bir taçkapı vardır. Dikdörtgen bir açıklığı bulunan taçkapının üzerinde, içi mukarnas dolgulu üç dilimli yonca biçimli bir kemerli alınlık görülür. Bu mukarnasların hemen altında bir yazı şeridi daha yer almaktadır. Dikdörtgen bir çerçeve içine alınmış olan taçkapının üzerinde demir parmaklıklı bir pencere bulunmaktadır. İki ve üç sıralı pencerelerle hareketlendirilmiş olan cephenin güney tarafında dışarıya taşkın olarak yerleştirilmiş dört katlı bir minare vardır. Minarenin her tarafında görülen kemerli açıklıklar mimaride hareketliliği açıkça belli etmektedir. Kare bir form gösteren minare tuğladan yapılmış olup yeşil çinilerle süslenmiştir. Minarenin tepesinde külah yerine Arap mimarisinde çok görülen, soğan biçiminde biri ortada olmak üzere beş kubbecik bulunmaktadır. Ancak aslında bunların dört adet olduğu kabul edilmektedir.

Zengin süslemeleriyle dikkati çeken caminin içinin büyük kısmı siyah-beyaz mermerle kaplı olup yer yer taş oymalara da rastlanmaktadır. Fazla kaliteli olmayan oymalar Memlûk sanatını yansıtan özelliktedir. Geniş bir kemere sahip olan içteki ana eyvanın cephesinde iki yandan gelen kavisli şerit en üst noktada düğümlenmekte, iki yanında madolyanlar içinde yazı bulunmakta, yukarıda ise bir yazı şeridi yer almaktadır. İç mekanda kapının hemen yanından başlayan ve Gebze'de Çoban Mustafa Paşa Camii ile benzerlik gösteren dikdörtgen şeklindeki süslemeler yine Memlûk sanatının kullandığı Caminin kuzey

tarafında bulunan mektebin kapısı yine cami gibi üçlü bir kemer açıklığına sahiptir. Bu açıklığın içerisi stalaktitli olarak düzenlenmiştir. Üç cephesiyle dışa taşkın olan mektep sebille birlikte ele alınmıştır. Mektebin içinde güneyde yer alan türbenin dikdörtgen formdaki tabanı ve geçiş bölümleri bugün mevcuttur. Tuğladan yapılmış ve yeşil çinilerle kaplanmış olan kubbe XX. yüzyılın başında çökmüştür. İmam Şafii Türbesi'nin kubbesi de belki Kansu Gavri'nin tamiratının sonucu olarak bir zamanlar yeşil çinilerle kaplıydı.düzenlemelerdir. Aydınlik kısmın altında yer alan stalaktitli süslemeler de dikkat çekicidir.

Caminin kuzey tarafında bulunan mektebin kapısı yine cami gibi üçlü bir kemer açıklığına sahiptir. Bu açıklığın içerisi stalaktitli olarak düzenlenmiştir. Üç cephesiyle dışa taşkın olan mektep sebille birlikte ele alınmıştır. Mektebin içinde güneyde yer alan türbenin dikdörtgen formdaki tabanı ve geçiş bölümleri bugün mevcuttur. Tuğladan yapılmış ve yeşil çinilerle kaplanmış olan kubbe XX. yüzyılın başında çökmüştür. İmam Şafii Türbesi'nin kubbesi de belki Kansu Gavri'nin tamiratının sonucu olarak bir zamanlar yeşil çinilerle kaplıydı.

Vakfiyede yer alan bilgiler ışığında girişteki dehlizin hankah şeklinde düzenlenmiş bir toplantı yeri olduğu söylenebilir. Çünkü vakfiyede dervişlerin burada toplanması için inşa edildiği belirtilmiştir. Bunun yanında medreseye ilave edilmiş olan birkaç hayat bölümü ilginç bir uygulama olarak görülmektedir. Külliye daha önceki sultanlara ait tesislerden farklı olarak yola taşkın bir şekilde köşe yapmaktadır. Bugün burada görülen meydan külliye gelir sağlanması için pazarcılara kiralanmıştır. Külliye binaları günümüzde onarım görmektedir.

MEMLÛK EL SANATLARI

Memlûklular el sanatlarının muhtelif kollarında faaliyet göstermişler ve önemli eserler meydana getirmişlerdir. En önemli alanlardan birisi dokumacılık olup, yünlü keten, pamuklu ve ipekli kumaşlar üretilmiştir. Dokuma ürünleri Doğu ve Batı ülkelerine ihraç edilmekte olup, bunların içerisinde en mühim üretimi keten bezi teşkil etmekteydi. Başlıca dokumacılık merkezleri Dimyat, Tinnis ve İskenderiye'ydi. Memlûklular zamanında özellikle de Sultan Kayıtbay devrinde, muhtemelen Türkmenler aracılığıyla Kahire'ye gelmiş olan seccade türü halılar da dokunmuştur. Bunların dizaynı Memlûk dünyasına hastır, iki dikdörtgen panelin ilavesiyle dikdörtgene dönüştürülmüş bir kareden ibarettir. Zaman zaman bunun çevresinde geniş bir bordür de bulunabilmektedir.

Tolunoğulları ve Fatımiler zamanında yaygınlaşan seramik üretimi Memlûklular devrinde daha da geliştirilmiş; dericilik, demircilik, cam ve silah gibi alanlarda Sultan Berkük döneminden itibaren önemli gelişmeler olmuştur. Memlûk devrine ait birçok kandil ve altlıkları, tepsiler, leğenler, ibrikler, kâseler, sürahiler, tütsü ve koku şişeleri, Kur'an-ı Kerim ve kalem kutuları, miğfer ile kılıçlar vb. madeni eserleri; çeşitli koku kapları, vazo ile lambalar vb. cam eserleri; muhtelif tabak, kâse ile çömlekler vb. seramik eserleri, Kur'an-ı Kerim ve minyatürlü el yazmaları ile muhtelif ciltler vb. hat ve dericilik ürünleri yanı sıra ahşap örnekler hâlâ dünyanın çeşitli müzelerinde ilgiyle takip edilen en önemli koleksiyonları meydana getirmektedir. Dolayısıyla haklı olarak da bu eserler "İslam'ın Rönesansı" biçiminde nitelenmektedir.

Cam ve metal işleri

Memlûk üst sınıflarının büyük çaplı imar projeleri, bezeme sanatları açısından bir altın çağı açtı. Camiler onlarca metal şamdan, kandil ve camdan fanusla aydınlatılırdı. Yuvarlak gövdeleri ve huni biçimli boyunları olan asma fanusların yüksekliği genellikle 35 santimdi. Bunlar yaldızlı ve mineli desenlerle bezenirdi. Boyun kısmında çoğu kez Kuran'ın Nur suresinden bir ayet (24:35), gövde kısmında ise vakfı kuran kişinin adı yer alırdı; hatta bulunduğu yüksek makama hürmeten bazen kişinin arması basılırdı. Hanedan armacılığı Haçlı askerlerinin taşıdığı armalar karşısında duyulan hayranlığın bir sonucu olarak yaygınlaşmış, İngiltere'den aslan, Fransa'dan zambak ve Germen İmparatorluğu'ndan kartal figürü alınmıştı. Memlûk sultanları 14. yüzyıldan itibaren hat sanatıyla adlarının işlendiği bir arma kullanma yoluna gittiler. Devlet görevlileri ise geçmişte sarayda hizmet verirken yerine getirdikleri işlevlere göndermede bulunan amblemler taşırdı: silahtar (pala/yay), sâki (kâse), çeşneci (peçete), kâtip (kalemlik), çevgen sopacısı (çevgen sopası).

Metal eşya Şam ve Kahire'nin yanı sıra bir başka alandı. Musul'dan gelen ustalar sayesinde her iki kentte de kakmacılık son derece gelişmişti. Kahireli zanaatkârlar bir zamanlar Şam'daki Eyyubî sarayında çalışmış olan Hüseyin bin Muhammed el-Musulî'nin oğulları Ali ve Ahmed'den güçlü biçimde etkilendiler. İbnü'l-Zeyn'in bu sanatın en büyük ustası olduğu söylenir. Eserlerinden günümüze ulaşan örnekler, saray sahneleriyle bezenmiş küçük bir tabaktan ve büyük bir leğenden ibarettir. Leğenin bütün iç yüzeyi balık, denizyılanı, ördek gibi su hayvanlarının yer aldığı yazılarla kaplıdır; bu süsler leğeni canlılığıyla servet ve bolluk vaat eden masalımsı bir göle çevirir. Bu yeni su sembolizminin yanı sıra, astrolojik işaretler de çekiciliğinden hiçbir şey kaybetmemiştir. Aslında, batını konulara dönük incelemelerin gelişmesiyle birlikte astrolojik büyü daha da yaygınlaşmıştır. Hastaların bakımında kullanılan sade pirinç kâselerinde, Yemen hükümdarları ve Kıbrıs kralları için yapılmış gösterişli ihraç mallarında burç resimleri yer alır. Çelikten yapılmış olan ve günümüzde Topkapı Sarayı'nda bulunan büyük bir el aynası, zengin gümüş ve altın kakmalarla kaplıdır ve 12 burcun timsalleriyle bezenmiştir.

DEĞERLENDİRME

Mısır ve Suriye'de hüküm süren Fatîmî ve Eyyubîlerin pek çok ayrıntıda Memlûk mimarisi için hazırlayıcı konumda oldukları düşünülebilir aynı şekilde çağdaşı olan Selçuklularla da etkileşim halinde bulunan Memlûkler mimariye getirdikleri yeniliklerle Osmanlı mimari eserlerini de etkilemişlerdir. Başşehirin Kahire olması sebebiyle pek çok mimari yapı burada bulunmaktadır. Mısır dışında Suriye'de özellikle Şam ve Halep mimari eserlerin yoğunluğu bakımından önemli şehirlerdir. Mimari yapılar içinde başta gelen camiler, iklimin şekillendirdiği açık avlulu ve mihrap önü kubbeli planları ile bir anlamda erken İslâm cami mimarisini devam ettirir. Bunun yanında çok sayıdaki medrese de özgün kullanım planları ile Anadolu Selçuklu medrese yapılarından ayrılır. Daha ziyade sosyal ve eğitim amaçlı yapılar olan Anadolu Selçuklu medreseleri yanında Memlûk dönemi medreseleri toplumsal yapı gereği dinî amaçlı

bir işlev üstlenmiştir. Bu sebeple içlerinde cami, dersane, hizmet odaları ve türbe yapısının da bulunduğu bir külliye kavramını içerirler. Bilhassa yüksek duvarları, testere dişi mazgal delikleriyle şehir içinde âdetâ bir kale, yukarıya doğru daralan kademeli minareleriyle de cami görünümünü verirler.

İran, Irak ve Suriye gibi ülkelerdeki Moğol istilası, buralarda pek çok sanatçının Mısır'a göçmesine yol açmış ve bu sayede sanat formlarında yeni kombinasyonlar oluşturulmuştur. Örneğin, Kalavun Camii'nin avluya bakan revaklarının üst kısımlarındaki açıklıklar Şam'daki Emeviye Camii'ndeki açıklıkları anımsatmaktadır. Mekan darlığı nedeniyle mimaride görülen dikine gelişme ve yapı zemin planları arasındaki çeşitli farklılıklar da Memlûk mimarisinin karakteristik özelliklerinden biridir.

Memlûk mimarisi taşın, mermerin ve tuğlanın doğal renkleri kullanılarak ve dış duvarlarda kırmızının, siyahın, grinin hakim olduğu bir çok renklilikle zenginleşmiştir. Özellikle iki renkli kemer taşları oldukça ince bir işçilikle kesilerek birbirine ustalıkla geçirilmiştir. Ekseriyetle kullanılan kemer çeşitleri kırık ve sivri kemerlerdir. Zaman zaman da Roman binalarını ve gotik katedralleri anımsatan büyük nişli yataklar içerisine açılmış ince sütunlarla ayrılmış çifte pencereler, Sultan Hasan medresesi, Kalavun medresesi ve El-Müeyyed camii gibi pek çok yapıda tekrarlanmıştır. Memlûk mimarisinde görsel etkinin oluşmasındaki en büyük etken ahlak kullanımıdır. Birbirine tezat renklerde mermerler, örneğin yatay bantlar halinde veya dikey olarak kemerlerin iç yüzeylerinde kullanılır. Mihraplarda mükemmel bir ustalıkla gerçekleştirilen ışınlar halinde yayılan desenler, geçmeli kemer taşlarının karmaşık yapısı ile ideal bir uyum sağlamakta, freskler, mozaikler, mine işleri ve vitraylar renk ve doku çeşitliliğini arttırmaktadır.

Memlûk mimari süslemesinin özelliği yalnızca kuvvetli bir renk hissi değil, aynı zamanda heykelsiliğidir. Bu özellik, örneğin yoğun ve karmaşık detaylı silmelerde kendini gösterir ama en çok kapı üstü kubbeleri, niş kemerleri, tromplar, mihraplar ve minare kornişlerindeki bezeme kuşakları gibi, bazıları uygun, bazıları ise pek uygun olmayan yüzeylerin petekli mukarnas tonozlarla kaplanmasında görülmektedir. İslam dünyasındaki diğer sanat geleneklerinde, örneğin İran tuğla işlerinde ve Irak oyma terakotalarında mukarnas peteklerine uygulanan bezeme görsel olarak önemlidir; ancak Memlûk yapılarında bu unsurların heykelsi özellikleri öne çıkar ve kuvvetli ışık gölge oyunları ile daha da vurgulanmaktadır.

Kalker malzemenin kolay işlenebilirliği Memlûk mimarisinde özellikle kubbelerde geometrik ve bitkisel bezeme unsurlarının ustalıkla işlenmesine vesile olmuştur. Kayıtbay Camii (1463-1496) dış kubbesini süsleyen geometrik rölyeflerde hemen hemen mükemmele yakın ve oldukça titiz bir işçilik görülmekte ve böylece Memlûk sanatının ulaştığı tarz bütünlüğü açığa çıkmaktadır. Cephe kompozisyonunda büyük bir rol oynayan portallerde Anadolu Selçuklu ve Suriye Zengi mimarisinin etkileri barizdir. Sultan Hasan medresesinin taş oyma ve kabartmalarında Suriye etkisi görülmekle beraber çerçevenin etrafındaki büyük güllerde, cümle kapısının her iki yanında Kûfi bir kitabenin altında nişler ve bunların aşağı kısımlarındaki çiçekli motiflerde Selçuklu tesiri yoğundur. Fantezisi ve zenginliği ile mimarları cezbeden mukarnas usulüne de taçkapılarda sıklıkla yer verilmiştir. Portaller gibi minarelerde de şerefe kısımlarının altında stalaktitlere yer verilmiştir.

Farklı katlar halinde karakterize edilen Memlûk minarelerinde yeni bir tarz gözlenmektedir. Kare bir kaideden başlayarak sekizgen bir orta bölümle devam eden ve onun da üzerinde dairesel bir üst bölümle taçlanan bu minareler gövde kısımlarındaki seçkin bezemeleriyle tanınmaktadır. Memlûk minareleri yalnızca fiziksel yükseklikleriyle önem arz etmeyip aynı zamanda kendi artistik ve mimari değerlerinin zirvesini de temsil etmektedir.

Memlûk mimari eserlerinin gerek sayıca çok oluşunun ve gerekse eserlerdeki ihtişamın altında yatan sebep, toprağın bereketiyle birlikte, Memlûklerin doğu ve batı arasındaki ticaret kontrolünden geniş oranda istifade etmiş olmalarında aranabilir. Bu durum aynı zamanda eserlerdeki Gotik, Mağribî,

Selçukî ve Zengi etkilerini de açıklamaktadır. Türk asıllı Bahriler ile Çerkez asıllı Burciler zamanında sanat Mısır’da en yüksek gelişme noktasına varmıştır.

Ana hatlarıyla Memlûk yapılarını Osmanlı yapılarıyla mukayese edecek olursak, Memlûk yapılarının cephelerinde anıtsal mermer portal, çok renkli taş işçiliği, stalaktit sırasıyla taçlanan dikdörtgen formlu sağır nişler, demir kafesli dikdörtgen pencereler, üstte ise daire şeklinde pencere ile taçlanan sivri kemerli çift pencere düzeni kullanılır. Kare veya çokgen gövdeli ve çok katlı taş minareler, gövdelerini saran kabartmalı taş işçilikleri ve soğan kubbeleri ile, ince gövdeli ve sade Osmanlı minarelerinden çok farklı bir görünüme sahiptirler. Türbeleri veya mihrap önünü taçlandıran sivri kemerli kubbeler, zengin kabartmalı taş işçiliği ile süslenir. Bunlar, camileri taçlandıran anıtsal Osmanlı kubbelerinden çok daha küçük, tali kubbelerdir. Yapıların içinde, çok renkli mermerler, kakmalar, sütunlar, ahşap boyalı tavanlar, girift alçı süslemelerle aşırı yüklü ve karışık bir süsleme görülür. Bu karakter klasik Osmanlının aşırılıktan kaçan, sade ve duru üslubuyla tezat yaratmaktadır.

Memlûkler, Eyyubiler devrinin bina tiplerini devam ettirmiş olsalar da mimari hususiyetlerinin daha ilk dönemlerden itibaren gelişme gösterdiği farkedilmektedir. Bilhassa bina boyutlarının büyüdüğü ve abideleşmenin yapıların ortak özelliklerinden biri durumuna geldiği görülmektedir. Medrese binaları bu devirde önem kazanmaya başlamıştır. Plan düzenlemesi bakımından medreseler İran ve Anadolu yapıları ile benzerlik göstermektedir. Ancak bu benzerlik fiziksel açıdan İran'a daha yakındır.

Yapılarda kubbe kullanımı fazlaşmış, kubbeler yüksek kasnaklar üzerinde yumurta formu veya sivri şekillerde yapılmaya başlanmıştır. Bu tarz taş kubbe oluşumu Suriye etkisine işaret etmektedir. Yüksek kasnaklı, iri mukarnas veya tromp nişli kubbeler, genelde üçlü gruplar şeklinde mukarnas nişlerini tekrarlayan pencere açıklıkları ile hareketlendirilmiştir. Nişler veya trompların sırası çoğaldığı zaman ya pencereler ince uzun açılır ya da üç pencere yerine altı pencere (biri yukarıda, ikisi ortada, üçü aşağıda) kubbe kasnağında yer alırdı.

Beden duvarları üstünde görülen pencereler genellikle kırık kemerli, alınlıkları değişik taş süslemelerle hareketlendirilmiş olarak yapıda dengeyi sağlamaktadır. Bu dönemin pencere uygulamalarında Suriye bölgesi etkisi hissedilmektedir. Bazen de Kalavun'un yapısında olduğu gibi gotik etkili yüksek kemerli pencereler farklılık göstermektedir. Dış cephede bölümlenmiş sistem içindeki pencere açıklıkları tek bir kemer içine alınmış biçimde (üstte ortada yuvarlak, altta iki yuvarlak kemerli üçlü gruplar) kullanılmıştır. Memlûk devrinde kullanılan kemer tiplerinde de zengin bir çeşitlilik görülmektedir. Kırık kemerler, at nalı kemerler ve konsollarla desteklenen geniş kemerler Suriye, Mağrib, gotik, Anadolu ile İran etkilerini taşıyan çok seslilik içinde yapılarıdaki yerlerini almıştır.

Memlûk mimarisine bağlı olarak gelişen diğer dekoratif sanatlar aslında yapıların tamamlayıcısıdır. Özellikle abidevi ve yüksek dış cephelerin saçak altlarında ve gaberelerinde görülen, testere dişi saçak barbataları ve mazgalları taklit eden küçük dendanlar yapıların heybetini pekiştiren uygulamalardır. Köken olarak incelendiğinde bu tarz uygulamaların Mezopotamya çıkışlı olduğu görülmektedir.

Yapılar içinde ortak olan özelliklerin başında abidevi ve tek bir yapı gibi algılanması kaçınılmaz olan taçkapılar dikkat çekmektedir. Bunlar cephe kompozisyonunun ayrılmaz bir parçasıdır. Arazi konumuna göre bazen ekseninden kaymış olsa, bir teras üstünde eğimli bir rampa ile ulaşılsa ve bazen eski bir kiliseden alınmış gotik bir kapı kullanılsa da Memlûk taçkapıları yapıların hatta mimarinin ayrılmaz bütünüdür. Taçkapılarda dışa taşkın görünüm, kalkanvari yükseklik, binanın bütün olarak algılanmasındaki rolü, mukarnas niş kullanımı ve süslemedeki dengeler takip edildiğinde etkileşim alanlarının Anadolu ve Suriye Zengi bölgesi olduğu anlaşılmaktadır.

Memlûk minareleri taçkapılara bağlı olarak gelişim göstermektedir. Genelde kare bir kürsü üstünde yuvarlak bir gövde şeklinde yükselen minareler niş ve sathi kemer atkıları ile süslüdür. Taçkapılardaki

değişimle orantılı biçimde minarelerin kalın ve yüksek kare kaidelerinde alçalma olmuştur. Sadece Suriye bölgesi minareleri yüksek kare gövdelerini korumuştur. Yukarıya doğru çokgen kademelerde incelmeye ve uzama görülmektedir. Kahire minarelerindeki başka bir özellik de katları belirginleştiren mukarnaslardır.

Zamanla minarenin üst kısmında da değişiklikler olmuştur. Tepe noktasına ince direkler ve sütunçeler yerleştirilerek gökyüzünü görebilen bir nevi küçük galeri oluşturulmuştur. Bu uygulama ile minaredeki kütleli etki hafifletilmeye çalışılmış ve minareler daha fazla yükseltilebilmiştir. Minarelerin bütün yüzeylerinde taçkapı ve dış cephe ile uyumlu süsleme programı kullanılmıştır.

Memlükler devrinde Kahire'deki bazı külliyelerin bünyesinde sebilküttab adı ile tanınan ve alt katı sebîl üst katı sıbyan mektebinden oluşan bir yapı tipi bulunmaktadır. Bu yapılar Osmanlı devrinde de benimsenmiş ve sayıları giderek artmıştır.

Memlük yapılarının iç mekan süslemelerinde önceleri Fatîmî, daha sonra Suriye ve Selçuklu etkileri hissedilmektedir. İlk dönemlerde kullanılan tuğlanın üzeri kesme alçı ve stuko ile kaplıdır. Alçı süsleme kubbe iç kenarlarında, kasnaklarda veya kubbe geçişlerinde, pencere kemerlerinde bilhassa mihrap süslemelerinde yoğun olarak kullanılmıştır. Daha çok bir iç mekan süslemesi olan alçı süslemeye dış mekanda minareler üzerinde rastlanmaktadır. el-Melikü'n-Nasır Muhammed Medresesi'nin minaresi alçı dekoru ile ünlüdür. Zaman içinde özelliğini kaybeden alçı süsleme yerini mozaik ve mermer mozaik kullanımına bırakmıştır. Mozaik daha çok mihraplarda kullanılmış olup en özgün örneği Şeceretüddür Türbesi'nin mihrabında bulunur. Mihrap nişinin arkasında mavi, kırmızı, yeşil, altın rengi taşların Bizans tekniğinde yerleştirilmesi ve sedeften daireler ve baklavalarla çevrelenmesiyle zengin bir mozaik uygulaması oluşturulmuştur. Kullanılan desen bitkisel ağırlıklıdır. Bu desenler Kudüs Kubbetü's-sahre mozaikleriyle benzerlik göstermektedir.

I. Baybars'ın türbesinde rastlanan mozaikler ise Şam Emevîyye Camii mozaikleriyle benzerdir. Kahire'de mozaik ustalarının kökleri araştırıldığında uygulayıcıların Bizans etkisindeki yerli ustalar olduğu görülmektedir. Çünkü Mısır'da mozaik sanatı Bizanslı ustalar eliyle gelişmiştir. 1285 yılından itibaren yeni bir değişimin etkileri ortaya çıkar. Mihraplarda renkli mermer mozaik kaplamalar uygulanmaya başlanır, bunun ilk örneği Kalavun Külliyesi'nin mihrabıdır.

Girift geometrik geçmeler, bitkisel kıvrımlar, iç içe geçmiş renkli madalyonlar, zambaklar beyaz, kırmızı, siyah, sarı ve yeşil mermerlerin desenlere göre kesilip birleştirilmesiyle oluşmuştur. Ayrıca iç mekan duvarlarında kullanılan yekpare duvar panoları bazen düz, bazen çiçeklerle dolgulanmıştır. Yer döşemelerinde de renkli mermer kaplamalar kullanılmıştır. Dönemin en güzel mermer zemin döşemesi Sultan Hasan Medresesi'ndedir. Bu döşeme çokgenler, daireler, baklavalar, üçgenler ve yıldızlardan oluşur. Kompozisyon oldukça basittir. Bizans etkili olduğu düşünülen renkli mermer kaplamalar Şam ve Kudüs'ten Mısır'a geçmiştir.

Çok renkli taşların iç içe geçmesiyle oluşan duvar süslemesi Memlük sanatında önemli yer tutmaktadır. Ablak (eblak) adı verilen bu uygulamanın ilk örneğine 667 (1269) yılında tamamlanan I. Baybars'ın yaptırdığı camide rastlanmaktadır. Daha sonra aynı sultanın Şam'da inşa ettirdiği Kasrü'l-eblak'ın cephesi kırmızı-beyaz, siyah-beyaz, kırmızı-sarı ve siyah-kırmızı-beyaz renkli taş bantlarla kaplanmıştır. Çok renkli taş daha önce Bizanslılar tarafından da kullanılmıştır.

Bir sıra tuğla, bir sıra taş örgüsüyle bu çift veya üç renkli taş örgüsü arasında fark vardır. Çok renkli taş örgüsü Mağrip sanatında da uygulanmıştır. Oradan Endülü's'e, diğer taraftan Sicilya'ya geçerek Fransa ve Güney İtalya'da Roman sanatını etkilemiştir. Mısır'a ancak XIII. yüzyılda Suriye ve Mağrip etkisiyle gelmiş olsa da renkli taşların kolay bulunabilmesi ve yaratma gücünün birlikteliğiyle zengin bir desen

dünyası oluşmuştur. Taş, Memlûk mimarisine önceleri Suriye ve Yukarı Irak'ta kullanılan birçok dekoratif şekilleri de beraberinde getirmiştir.

İç mekanda kullanılan diğer bir malzeme çindir. Özellikle minarelerde, kubbe kasnaklarında veya kitabe kuşaklarında görülür. el-Melikü'n-Nasır ve Maridani camilerinde kullanılmıştır. Mozaik çini tekniği olan bu uygulamalar XIII. yüzyıl Anadolu Selçuklu ve İran bölgesinin uzantıları olarak kabul edilmektedir. Ağaç ve maden işçilikleri de Memlûk dönemi yapılarının tamamlayıcı özellikleri olarak kapı, pencere kanatları, dolap kapakları ve minberlerde uygulanmıştır. Bronzdan yapılan yüksek taçkapı kanatlarında, ahşap kapı detayları kullanılmıştır. Özellikle I. Baybars ve Kalavun yapılarının kapıları anıtsal ölçülerde yekpare bronz dökümdür. Üzerlerinde ahşap künde-kari tekniğindeki gibi çalışılmıştır.

KAYNAKÇA

archnet.org

CRESWELL, K.A.C: "The Origin of the Cruciform Plan of Cairene Madrasas", Bulletin de l'Institut Français d'Archeologie Orientale du Caire, 21, 1923, s. 1-54.

CRESWELL, K.A.C: Müslim Architecture of Egypt, I. Ikhshids and Fatimids, Oxford, 1952.

CRESWELL, K.A.C: The Müslim Architecture of Egypt. II. Ayyubids and early Bahrite Mamluks, Oxford, 1959.

Diyanet İslam Ansiklopedisi ilgili maddeleri.

HAUTECOEUR, L. - WIET, C: Les Mosques du Caire. Paris, 1932.

HERZFELD, E.: "Damascus: Studies in Architecture", Ars Islamica, IX, 1942, s. 1-53; X, 1943, s. 13-70; XI-XII, 1946, s. 1-72; XIII-XIV, 1958, s. 118-138.

Marcus Hattstein, Peter Delius, İslam Sanatı ve Mimarisi, Literatür.

Oleg Grabar, İslam Sanatının Oluşumu, çev. N. Yavuz, Yapı-Kredi Yay., İstanbul, 1998.

Robert Hillenbrand, Islamic Architecture- Form- Function and Meaning, Columbia Uni.

S. Kemal Yetkin, İslam Mimarisi, AÜ İlahiyat Fakültesi Yay., Ankara, 1965.

S. Kemal Yetkin, İslam Ülkelerinde Sanat, Cem Yayınevi, İstanbul, 1984.

SAUVAGET, J.: "Architecture musulmane en Syrie, ses caracteres, son evolution", Revue des Arts Asiatiques, 8, 1934, s. 19-52.

WIET, Gaston: Les mosques du Caire, C.I., Paris 1966.